

DRUGI BRAK – DRUŠTVENI POLOŽAJ UDOVACA I UDOVICA U KRIŽEVCIMA PREDMODERNOG DOBA I »NOVI POČETAK«

ZDENKO BALOG

Stjepana Radića 3

HR – 48 260 Križevci

zdenkobalog3@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Primljeno / Received: 2. 12. 2023.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 12. 2023.

Sažetak: Predložena studija nastavak je mojih istraživanja braka i obitelji, te svakodnevnog života »od začeca do smrti« u predmoderno doba u Križevcima, te nekim drugim župama ranog novog vijeka u Hrvatskoj. Istraživanje se naslanja na izvornu građu i riječ suvremenih kroničara, a u najvećoj mjeri na crkvene (matične) knjige. U Križevcima ova je građa uglavnom dostupna za cijelo 18. stoljeće, te kasnija razdoblja, te je stoga težište moga zanimanja 18. i dio 19. stoljeća. U kontekstu predložene studije izričaj 'drugi brak' podrazumijeva onaj brak koji je doista drugi po redu u životu pojedinca, ali i svaki drugi, odnosno svaki brak u koji osoba ulazi nakon završetka braka, dakle, jednako tako i treći i četvrti, pa i onaj sljedeći, ako se takvih primjera nađe. Prema metodologiji koju sam prakticirao u dosadašnjim tekstovima, predmet je obrađen donekle brojčano, statistički u kontekstu, što uključuje i temu sezonalnosti, kao i jedan primjer ponašanja zajednice u krizi. Težište je na studijama pojedinih slučajeva iz stvarnog života. Zbog bolje prohodnosti teksta, primjeri su grupirani prema dominantnim događajima koji uvjetuju brakove. Posebno su grupirane obitelji u kojima dolazi do smrti u porodu, posebno rekonstrukcije majčine porodice (obitelji), a u trećoj grupi dati su primjeri koji sličnom strukturom i poretkom događaja formiraju prepoznatljiv uzorak. Samo je po sebi razumljivo da se ovako grupirane obitelji prepliću kroz više grupa. Zaključci koji proizlaze iz posebno uočenih primjera, kao i iz prepoznatih uzoraka ponašanja velikim dijelom se prelijevaju i na brak općenito, odnosno i na prvi i na drugi brak.

Ključne riječi: drugi brak, udovac, udovica, udovištvo, Križevci, 18. stoljeće, predmoderno doba, rani novi vijek

O DRUGOM BRAKU PREDMODERNOG DOBA

Da bi suvremeni čitalac mogao pratiti predmet (drugog) braka u predmoderno doba, potrebno je najprije napraviti mentalni skok, odnosno, privremeno zanemariti poimanje braka u suvremenom svijetu. Danas se brak zaključuje na razini društvenog ugovora koji na jednak način i prestaje. Štoviše, prestanak braka danas je čak i jednostavniji nego zaključenje braka, jer za prestanak je dovoljna odluka jednoga. Pored toga, suvremenom čovjeku blizak je oblik nevjenčane obiteljske zajednice, koja je umnogome i pred zakonom izjednačena sa brakom. Čak je i crkveni brak – koji je nepromjenjivom crkvenom doktrinom nerazdruživ – postao fleksibilniji, te se civilno vjenčane i razvedene osobe mogu u crkvi vjenčati svetim sakramentom. Stoga je u praksi

i neposrednom iskustvu suvremenog čovjeka obitelj složeno tkanje crkvenih i civilnih vjenčanja, razvoda i udovištava, te 'divljih' brakova. Znatnim produljenjem očekivanog životnog vijeka tijekom posljednjih stotinu godina, u današnjem svijetu drugi je brak u pravilu posljedica razvoda, a tek u manjem postotku udovištva. I, ne najmanje važno, sva djeca koja se rode u bilo kojem obliku 'druženja' pred zakonom su potpuno jednaka.

Međutim, sve ovo treba zaboraviti kada 'vremen-skim strojem' historijske znanosti silazimo u predmoderno doba, koje poznaje isključivo doživotnu bračnu zajednicu i u braku rođenu 'zakonitu' djecu. Ovo je, naravno, posebno naglašeno kad je predmet razmatranja 'drugi brak', koji je ograničen isključivo na udovce i udovice. Kroz povijest brak nije nepromjenjiv, pa se u različitim kulturama, tako i unutar rimskog kršćanstva,

brak promatrao čvršćom ili više kolokvijalnom zajednicom¹. No to se mijenja Tridentskim koncilom. Koncil donosi, pored svih ostalih dokumenata, i sasvim podrobna pravila za brak kako bi jednom za svagda riješio sve nedoumice oko toga što brak jest, a što nije. Crkveni i građanski sudovi bili su, naime zatrpali predmetima dogovorenih brakova i ženidbenih obećanja, koja poslije jedna strane nije bila spremna ispoštovati². Budući da su u međuvremenu, nakon obećanja – koje je smatrano zarukama – par nastavio živjeti u bračnoj zajednici, ostavljena, odnosno prevarena (najčešće ženska) strana, sudski bi dokazivala postojanje braka, uz veoma dvojbene izgled u uspjeh.

Kolateralna tekovina Koncila je odredba da se u župama otvore knjige u koje će se bilježiti svaki, pred licem Crkve, vjenčani par, te svako kršteno dijete³. Tako se, pored promjena koje je Koncil unio u praksu vjerničkog obiteljskog života, radikalno mijenja naša spoznaja o životu predmodernog doba, a današnji povjesničar posjeduje jedinstven alat povijesnog istraživanja, *crkvene (matične) knjige*⁴.

Tridentski brak je sakrament, voljna i nerazdruživa zajednica zrelih pojedinaca, muškarca i žene, okosnica obiteljskog života, rađanja potomstva, te jedini prihvatljiv okvir spolnog druženja. U brak stupaju mladići i djevojke, te udovci i udovice. Ovo omogućava četiri tipa parova, a svaka mogućnost izvan toga postoji samo teoretski ili izuzetno rijetko. Za razliku od današnjeg vremena, drugi brak pored živog supružnika nije moguć, a rastava, koja postoji, ipak ne dozvoljava rastavljenom supružniku da se ponovo vjenča, dok je partner živ. Samo poništenje braka omogućuje ponovno sklapanje braka, no to se događa rijetko, uglavnom u dinastičkim krugovima, kada 'viši interes' prevlada. No činom poništenja braka, tehnički to više nije smatrano brakom, pa se niti živi partner više ne smatra bračnim partnerom, dakle niti bračnom preprekom⁵. Ovo se istraživanje ne bavi ovim iznimnim situacijama nego isključivo uobičajenim situacijama, brakovima u kojima u bilo kojoj kombinaciji ulaze udovice i udovci.

Davno prije *Tridenta*, crkvena je doktrina razračunala sa svim dvojbama i rezervama o dostojanstvu drugog braka i o njegovoj pravovaljanosti kao sakramenta. Udovci i udovice sa potvrđenim slobodnim statusom slobodni su ući u brak jednako kao i mladići i djevojke, slobodni su oženiti jednako tako obudovjelu osobu, kao i mladića / djevojku. Sve ovo verificira i Trident, bez

ograničenja. Jednako tako Crkva ne ograničava, odnosno ne propisuje trajanje udovištva, mada postoji tradicija da se žaluje godinu dana. Ova tradicija ostaje kao preporuka, zbog mogućih dvojbi oko očinstva, ali, kako ćemo vidjeti, ne obdržava se. Naravno da sve postaje manje jednostavno kada se iz prethodnog braka donose djeca, posebno kada se vjenčaju dvoje udovaca sa djetecom. Situacije se kompliciraju u malim sredinama kada treba utvrditi moguće zapreke, a posebno krvno srodstvo u četvrtom ili bližem stupnju.

Motivi za drugi brak su različiti. Ljudi umiru i pogibaju u nesrećama u svim uzrastima, a nije zanemariv udio roditelja koje umiru pri porodu, u babinjama, ili mjesec-dva poslije, od posljedica poroda. Ostaju mladi, spolno aktivni i fertilni udovci i udovice, a izostanak drugog braka donosi frustracije, rasipa demografski potencijal i povećava rizik od bluda. U mnogim slučajevima, kako ćemo vidjeti, prepoznajemo određenu brigu zajednice da se mladi udovac ili mlada udovica što prije ponovo veže svetim sakramentom. Stoga kao najčešći motiv za drugi brak prepoznajemo želju za nastavkom obiteljskog života. No postoje i drugačije situacije. Uglavnom ih očitavamo iz podataka koje znamo o mladencima, te iz događaja koji će uslijediti u drugom braku. Ako se radi o ostarjelim partnerima, udovcu i udovici koji se vjenčaju izvan životne dobi spolne aktivnosti i rađanja potomstva, tu prepoznajemo socijalnu zajednicu kojoj je svrha olakšanje starosti i uzajamno oslanjanje. No ako je prisutna velika razlika u godinama između udovca / udovice s jedne strane i djevojke / mladića s druge, tada ne isključujemo korist koju izvlači (redovito mlađi) partner / partnerica iz imućnog partnera, čija je perspektiva ovozemaljskog života kratkotrajna. Slučajevi očiglednog 'veranja' po društvenoj ljestvici, brakovi iz interesa, očigledni su kroz činjenicu da nije samo razlika u godinama nego i u društvenom statusu. Ova je problematika specifična, te zaslužuje drugačiju metodologiju i pristup. Stoga se u ovoj studiji ne bavim ovom podtemom.

NEKI OPĆI PODACI

Križevci su sredina velike mobilnosti brakova, te udovištva ne traju dugo, a treći i četvrti brak nisu rijetki. Postoji, doduše, razlika između urbane sredine i ruralnog prstena oko grada, no ta je razlika i očekivana.

¹ Opširnije: Mogorović Crljenko, 2009.; Mogorović Crljenko, 2012., str. 40-75, posebno 42-47, 71-75; Banić, 2014., str. 60-62.

² Mogorović Crljenko, 2012., str. 75-86.

³ Vlahov, 1993., str. 278-279.

⁴ Chaunu, 1977., str. 165-167; Krivošić, 1988, str. 13-18.

⁵ Mogorović Crljenko, 2012., str. 194-228.

Pored toga ovu mobilnost na jednak način pokazuju muškarci i žene, te kod udovica razdoblje udovištva nije bitno dugotrajnije, jednako kao što se ne staje uvijek na drugom braku. Ipak, kod žena, se uglavnom staje na trećem braku. Potpuna statistička obrada ovih podataka nije mogla biti provedena zbog manjkavih podataka u knjizi vjenčanih o čemu sam pisao⁶. Sve ovo je potrebno napomenuti na početku, kako se ne bi stekao dojam da su podaci koje iznosim za Križevci nešto općenito u kontekstu. Ako Križevce samo usporedimo sa župom Roč u Istri, koju sam proučio kroz 17. i 18. stoljeće, vidjet ćemo da je u Roču neusporedivo manji udjel udovaca, a posebno neznatan udjel udovica u brakovima. Kod muškaraca našao sam samo nekoliko trećih i niti jedan četvrti brak a žene se redovito zaustavljaju na drugom⁷.

Drugi brak u Križevcima posebno sam istražio kroz isto razdoblje kroz koje sam istraživao i brak kao takav, odnosno od 1702. do 1809., kroz dvije matične knjige. Sve tehničke podatke o knjigama i o stanju građe ovdje neću ponavljati, jer je to publicirano nedugo⁸. U ovom je razdoblju upisano 3995 brakova, što podrazumijeva jednako toliko mladoženja i jednako toliko mladenki. U brak stupa 809 udovaca i 1209 udovica. Ovi brojevi nisu sigurni, dapače, sigurno je da su podaci za neka razdoblja manjkavi, no razlike će biti neznatne i isključivo u korist udovaca / udovica⁹. U četiri moguće kombinacije, pored 2373 braka u koje ulaze mladići i djevojke, odnosno 59,40% brakova, udovci i udovice uzajamno su se ženili u 396 slučajeva (9,91%), udovci i djevojke zaključili su 413 braka (10,34%), a mladići i udovice 813 brakova (20,35%). Ugrubo, od deset brakova, u četiri sudjeluju udovci i/ili udovice, a u šest ne. Upadljivo veći broj udovica sa mladićima od obrnute kombinacije, možda je djelomično posljedica

nedostatne knjige vjenčanih i neupisivanja ovog podatka u dužim razdobljima, što je posebno vidljivo kod muškaraca. Ovaj nedostatak djelomično sam ispravio pojedinačnim istraživanjima, no i dalje ostaje osjetljiva razlika. Ne nagađajući sada koliko bi se, uz potpune podatke, korigirala razlika između udovaca i udovica, zaključujem da bi u svakom slučaju broj udovica i dalje znatno nadmašivao broj udovaca¹⁰. Ova je situacija zanimljiva, jer je potpuno obrnuta od situacije u spomenutoj župi Roč, gdje nadmoćno dominiraju udovci.

Pitanje zbog čega se pred oltarom češće pojavljuju udovice nema jednoznačan odgovor. Svakako, ovo ukazuje da mladići češće umiru mladi, a ovo je naglašeno i činjenicom da je muškarac mnogo dulje demografski 'zanimljiv', odnosno da razdoblja u kojem on može voditi aktivni bračni život i podariti potomstvo, traje dulje nego kod žena.

Prije obrade pojedinih primjera, u maloj ću se digresiji osvrnuti na sezonalnost (stopu sklopljenih brakova kroz pojedine mjesece tokom godine), a potom na jednu prirodnu katastrofu, koja je posjetila šire prostore, ne samo Hrvatske u pretposljednjoj dekadi stoljeća.

SEZONALNOST DRUGOG BRAKA

O sezonalnosti vjenčanja u župi Križevci sam ranije pisao, a rezultati analize skoro četiri tisuće brakova u razdoblju 1717. – 1809. pokazuju dominaciju zimskog vrhunca, poglavito mjeseca siječnja¹¹. Uz srednje izraženu međusezonu, te nimalo izražen jesenski vrhunac (studeni), skoro dvije trećine brakova sklapa se u siječnju i veljači, te djelomično ožujku, zaključno s početkom korizmene zabrane¹².

⁶ Balog, 2023.a, str. 26-27.

⁷ U župi Roč, tokom razdoblja 1651. – 1725., proučio sam 497 brakova, među kojima u 67 slučajeva sudjeluje udovac i/ili udovica. Samo u dva braka udovac ženi udovicu, 39 udovaca ženi se djevojkama, a 28 udovica mladićima. Tako će samo u 13,59% brakova sudjelovati udovci, odnosno udovice (u Križevcima 40,60%), dok je 86,41% brakova između mladića i djevojaka (u Križevcima 59,40%). Moguće je, doduše, jednako kao u Križevcima da je broj udovaca neznatno veći, iz gore iznesenih razloga, ali svakako ne takav da bi narušio ovakav odnos. O mogućim razlozima za ovakav odnos bit će govora u zaključcima; Neznatno je veće sudjelovanje udovaca i/ili udovica u braku u Poreču 18. stoljeća: 19% je takvih brakova, među kojima je najveći broj brakova među mladićima i udovicama, 8,9%, udovci vjenčaju djevojke u 5,5% slučajeva, dok se udovci i udovice vjenčaju u 4,5% slučajeva, Ivetic, 1991., str. 158, 163 (Tablica 29).

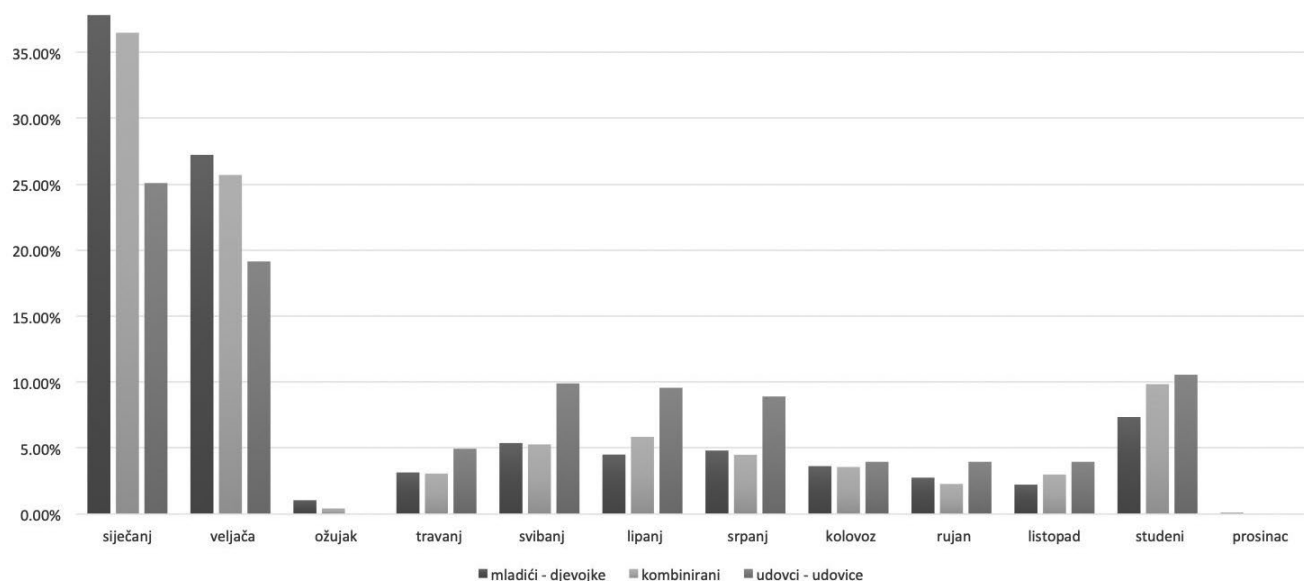
⁸ Balog, 2023.a, str. 10-12.

⁹ Lako je uočiti određen nesrazmjer, koji je posljedica neurednog unošenja podataka u knjigu vjenčanih. U razdoblju 1717. – 1809., broj udovaca u ukupnom broju mladoženja, podijeljen na desetogodišnja razdoblja varira između 15,55% i 33,41%, da bi između 1737. – 1746. bilo zabilježeno samo 1,86% udovaca. Ovakav nesrazmjer je u životu nemoguć, te je posljedica duljeg razdoblja u kojem duhovnik nije upisivao podatak o bračnom statusu mladoženje, Balog, 2023.a, str. 29-30, posebno Grafikon 8. Isti nesrazmjer uočava Krivošić, 1991., str. 259, Tabela XXXIV., s tom razlikom da njegova desetogodišnja razdoblja malo razlikuju. U razdoblju 1718. – 1807., on nalazi kroz desetogodišnja razdoblja 17,00% - 31,30% udovaca, a u razdoblju 1738. – 1747. samo 3,90% udovaca. Razlike u podacima posljedica su različite metodologije.

¹⁰ Opširnije: Balog, 2023., str. 26-30.

¹¹ Balog, 2023.a, str. 12-16, 21-25.

¹² Ovisno o datumu Uskrsa, korizmena zabrana počinje između 8. veljače i 14. ožujka. Stoga će se pojaviti manji broj vjenčanja koja se

Graf. 1. Sezonalnost braka obzirom na sudjelovanje udovaca i/ili udovica

Uvođenjem kriterija drugog braka u analizu sezonalnosti vjenčanja u Križevcima, situacija se znatno mijenja. Postavio sam tri moguće vrijednosti, brakove mladića i djevojaka, nasuprot brakovima udovaca i udovica, uz srednju vrijednost, kombinirane brakove, u kojima sudjeluje udovac *ili* udovica.

Ovdje naglašavam da grafikon 1. ne prikazuje odnos broja sklopljenih brakova prema kriterijima, nego sezonalnost unutar kriterija na temelju postotka sklopljenih brakova u pojedinom mjesecu. Uočljiva je približna sukladnost prve vrijednosti, brakova mladića i djevojaka, sa kombiniranim brakovima, te znatan odklon treće grupe, brakova udovaca i udovica. Tako će u siječnju biti sklopljeno 25,08% svih brakova udovaca i udovica kroz godinu, a u veljači 19,14%. u zbroju to čini samo 44,22%. nasuprot tome, blizu 10% brakova sklapa se u svibnju, lipnju i srpnju, a u studenom i više od 10%. Kod mladića i djevojaka, a slično i kod kombiniranih brakova, osjetljivo je manje brakova u proljetno-ljetnim mjesecima, a vidljiva je i razlika u jesenskom vrhuncu (studeni). Zornije će nam odnos prikazati raspodjela godine na tri sezone, od početka godine do korizme (zimski vrhunac), međusezona do završetka poljodjelskih radova, te studeni do adventske zabrane¹³. Grafikon

prikazuje odnos sezona i međusezone prema ukupnom broju vjenčanja, za tri grupe, (1) mladići i djevojke, (2) kombinirani parovi, te (3) udovci i udovice.

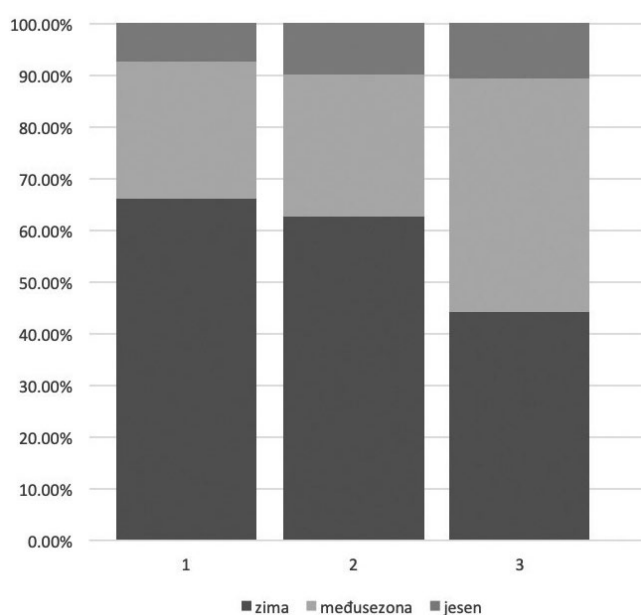
Sve što se moglo naslutiti u grafikonu 2. prema kriteriju mjeseci kroz godinu, sada je još jasnije. Izražen zimski vrhunac, uz beznačajan jesenski, te osrednju međusezonu, što karakterizira vjenčanja mladića i djevojaka, ponavlja se uz sitne varijacije i kod kombiniranih brakova. Osjetljive promjene pojavljuju se u trećoj grupi, udovičkim brakovima. Dominacija zimskog vrhunca narušena je snaženjem međusezone, koja brojčano i nadmašuje zimu, 45,21% svih brakova u međusezoni, nasuprot 44,22% u zimskoj sezoni.

Ovakva situacija možda je vezana uz sredinu iz koje dolaze mladenci. Ranije sam analizom utvrdio da postoji veza između međusezone i stupnja urbaniteta sredine, s time da viša razina urbaniteta ima za posljedicu jaču međusezonu, odnosno slabljenje zimskog i/ili jesenskog vrhunca u korist proljetno-ljetnih i ranojesenskih mjeseci, koje prepoznajemo kao razdoblje intenzivnijih poljodjelskih radova¹⁴. S druge strane, iako se *drugi brak* jednako pojavljuje u ruralnim i urbanim sredinama, on je ipak prisutniji u gradu nego u prigradskim selima. Na manjem, ali ne beznačajnom uzorku utvrdio sam da je

sklapaju u ožujku, ali ne predstavljaju kršenje korizmene zabrane. Jednako je moguće, ali izuzetno rijetko, da korizmena zabrana završi u ožujku, ako je uskrs pao u najranijim mogućim terminima, 22. ili 23. ožujka, pa uskrsna osmina padne 29. ili 30. ožujka, Stipišić, 1972., str. 193-227, tablice 1-35.

¹³ Božić nije pomični blagdan, ali se iz godine u godinu mijenja njegov položaj u tjednu. Kako, međutim, advent počinje u nedjelju, tako je početak adventske zabrane pomičan unutar jednog tjedna. Zbog toga može pasti već prije kraja studenog ili u prvim danima prosinca. Rijetki su slučajevi kad se par vjenča baš u prva tri dana prosinca, prije adventske zabrane, pa se tokom stoljeća u Križevcima to niti nije dogodilo. Dva braka koji su sklopljeni u prosincu, zapravo su bili usred mjeseca, tokom adventa, uz biskupsko izuzeće (*dispensu*).

¹⁴ Balog, 2023.a, str. 22-25.

Graf. 2. Odnos sezona i međusezone obzirom na sudjelovanje udovaca i/ili udovica

prosječni muškarac sklopio u gradu 2,30 braka, a na selu 1,31. Muškarci u ruralnoj sredini rijetko sklapaju treći brak, dok je u gradu i četvrti brak očekivan, a utvrdio sam i jedna slučaj šesterostrukog braka¹⁵. Sve ovo utječe, mada ne drastično, na pomak u korist međusezone u trenutku kada uvedemo kriterij drugog braka. Kada bi bilo moguće (što je samo djelomično ostvarivo), uvesti i kriterij urbane nasuprot ruralne sredine, vjerojatno bi se pokazalo da ovo doista utječe na pomak u sezonalnosti drugog braka prema međusezoni.

DRUGI BRAK I KRIZNE GODINE – PRIMJER »VELIKE GLADI« 1785. – 1787.

Već je ranije uočeno da se različite krize i krizne godine najosjetljivije odražavaju na godišnju stopu vjenčanja, *nupcijalitet*. Chaunu naglašava da se svaka kriza ne odražava jednako, pa posebno ističe gladne godine¹⁶, koje se pojavljuju periodično¹⁷, ali i zbog tek

danas objašnjivih globalnih katastrofa poput provala vulkana tisućama milja udaljenih¹⁸. Ne ulazeći na ovom mjestu u analizu u kolikoj je mjeri islandski vulkan Laki 'kumovao' *velikoj gladi* u sjevernoj Hrvatskoj, upućujem zainteresiranog čitaoca na navedenu literaturu. Za predmet je, međutim, mnogo zanimljivije pitanje koliko i na koji način utječe 'velika glad' na godišnju stopu vjenčanja, uz poseban obzir na udjel udovičkih brakova, odnosno brakova u kojima u različitim kombinacijama sudjeluju udovci i udovice. Statistički sam obradio dekadu u kojoj se 'velika glad' događa, godine od 1781. – 1790.

Ukupno je u ovih deset godina sklopljeno 426 brakova, 42,6 braka godišnje. Podsjećam, godišnja stopa vjenčanja 1717. – 1809., iznosi 39,97 vjenčanja, okruglo 40. Ovo premašuje ovaj prosjek, ali ne značajno, budući da broj vjenčanja kroz desetogodišnja razdoblja pokazuje i veće oscilacije, koje nisu vidljivo povezane s vanjskim utjecajima. Kroz godine unutar ove dekade, bit će vidljiva depresija u godišnjoj stopi vjenčanja u godinama kada velika glad dosegne vrhunac, 1785. – 1787., što je vidljivo na grafikonu 3.

Pad broja vjenčanja dobro je osjetljiv, čak i uzimajući u obzir oscilacije, kakve postoje u razdobljima prije i poslije 'velike gladi'. Jednaka je krivulja pada broja vjenčanja vidljiva i u Varaždinskoj županiji, a tek nešto blaže i u samom gradu Varaždinu¹⁹. U grafikon 4 uvrstio sam kriterij brakova koje sklapaju mladići i djevojke, nasuprot brakovima u kojima u bilo kojoj kombinaciji sudjeluju udovci i udovice:

Ono što vidimo, zanimljivo je. Uz godišnje oscilacije koje su u granicama očekivanja, možemo uočiti da se prema kriteriju sudjelovanja udovaca / udovica u brakovima, brakovi u krizi ponašaju drugačije. Udovički brakovi pokazuju veću 'otpornost' prema krizi, pa će njihova godišnja stopa imati manje oscilacije, a posebno će biti manje ovisne o krizi 'velike gladi'. Posljedično tome, broj brakova uz sudjelovanje udovaca / udovica prelaziti će, na trenutke i osjetljivo, broj brakova bez takvih kombinacija.

Zanimljivo je da su udovci i udovice, dakle ljudi s vlastitim ekonomskim integritetom, manje ili nikako ovisni o volji i odabiru obitelji, mnogo otporniji na

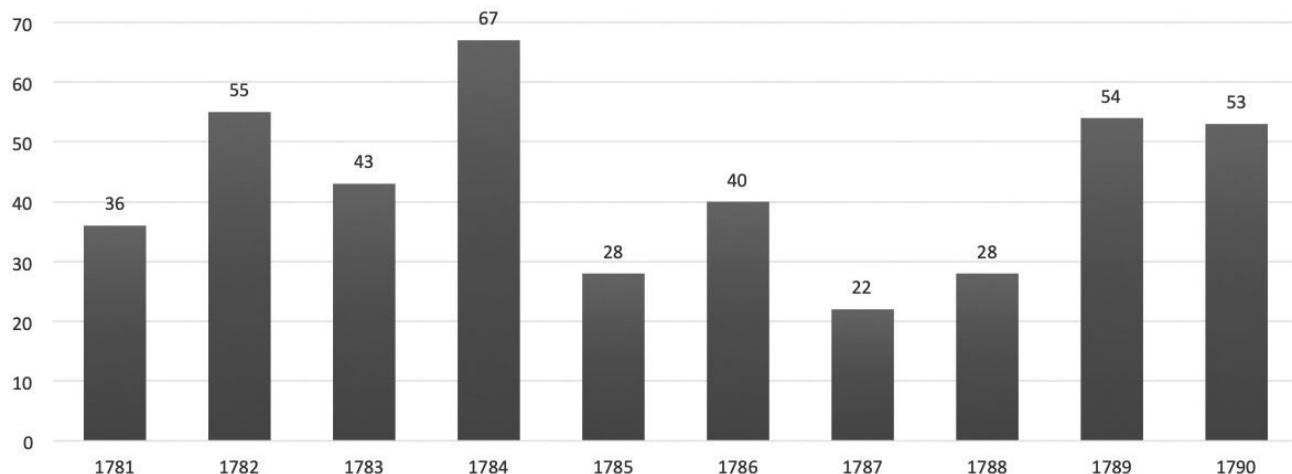
¹⁵ Balog, 2023.a, str. 152-153.

¹⁶ Chaunu, 1977., str. 203-208.

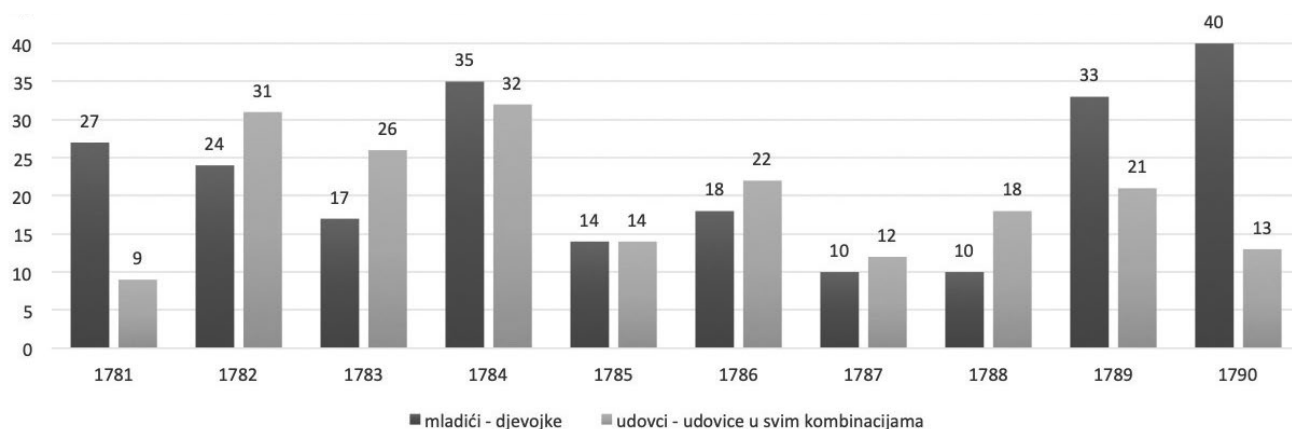
¹⁷ Chaunu, 1977., str. 201, govori o ciklusima po 7-8 godina, a posebno naglašava velike krize kada se ciklus gladnih godina poklopi sa periodičnim pojavama pošasti; Krivošić, 1988., str. 21-29, posebno analizira periodičnost i ritam vjenčanja za vrijeme 'velike gladi' u sjevernoj Hrvatskoj 1785. – 1787.; Također, Krivošić, 1991.a, daje opsežnu analizu godišnje stope vjenčanja kroz čitavo 18. stoljeće, uz naglasak na ritam kriznih godina.

¹⁸ Za naš će predmet biti posebno zanimljive analize učinaka vulkanske erupcije vulkana Laki na Islandu 1783., Kužić, 2006.; Petrić, 2013.

¹⁹ Balog, 2023.a, str. 20, grafikon 4.

Graf. 3. Utjecaj ‘velike gladi’ na godišnju stopu vjenčanja

Graf. 4. Sudjelovanje udovaca i/ili udovica u ukupnom broju vjenčanja

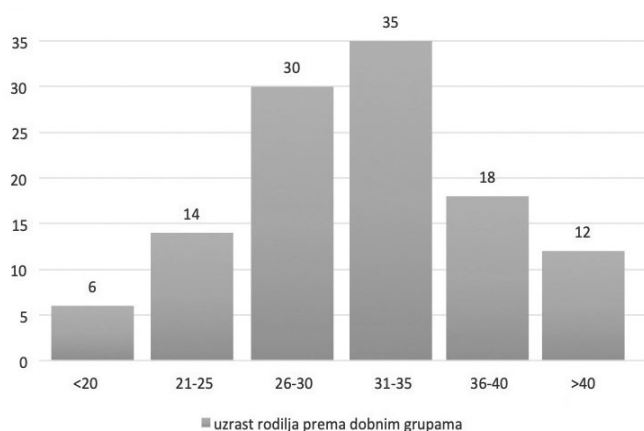
gladne godine i ekonomsku krizu²⁰. Možda je ovaj jedan primjer nedovoljan, pa bi svaki zaključak bio ishitren, no svakako je poticajno za dalje istraživanje položaja udovica i udovaca u ovakvim kriznim situacijama. Ovdje bi naravno, trebalo uvesti dodatne kriterije, poput kriterija urbane i ruralne sredine, staleža, tipa domaćinstva, no sama je križevačka sredina za takvo istraživanje premalena, pa nam ostaje očekivati neko opsežnije istraživanje koje bi obuhvatilo veći broj sredina.

Vraćajući se predloženoj metodologiji, nakon ovog pregleda općih podataka, želim se posvetiti odabranim primjerima i njihovoj podrobnijoj analizi.

KADA MAJKA NE PREŽIVI POROD

Smrt žena u i neposredno poslije poroda, *in partu*, kao i smrtonosna poslijeporođajna infekcija, u narodu znana kao *babinja groznica*, u latinskim izvorima *in puerperio*, a jednako tako i smrt majke zbog posljedica porođaja kroz sljedeće tjedne i prve mjesece, učestala je i kod prvorotkinja, kao i kod iskusnih roditelja. Nešto je češća kod potonjih, a u svakom slučaju radi se o događaju koji nenadano prekida obiteljski život osoba u fertilem razdoblju. Stoga će veoma često, odnosno u pravilu uslijediti drugi brak. Utvrdio sam uzrast roditelja koje umiru u ili od posljedica poroda, uz rezultate prikazane na grafikonu 5.

²⁰ Ovdje svakako treba podsjetiti da se udovički brakovi tradicionalno sklapaju s manje ‘pompe’ nego brakovi mladića i djevojaka. A kako je jedan od razloga pada brakova u krizama upravo nedostatak resursa za bogate višednevne svadbe, i ovaj čimbenik treba uzeti u obzir kod uspoređivanja broja udovičkih brakova u krizama.

Graf. 5. Uzrast roditelja preminulih u i od posljedica poroda

Mada, bez pojedinačne anamneze svake obitelji, nije bilo moguće utvrditi koje su žene prvotkinje, moguće je procijeniti da je većina žena u kategoriji do 25 godina, obzirom na očekivani uzrast stupanja u brak, prvotkinje, dok je to kod starijeg uzrasta malo vjerojatno. Najveća je stopa smrtnosti iznađu 25-35 godina, što su ipak izgledne iskusne roditelje.

Budući da je u bilješkama o smrti veoma rijetko naveden uzrok smrti, istraživanje smrti roditelja u 18., te dijelom i u 19. stoljeću, nije jednostavno, te iziskuje istraživanje svakog pojedinačnog slučaja. U razdoblju koje pokrivaju dvije knjige umrlih, 1752. – 1836., dakle u toku 84 godine, utvrdio sam 124 smrti žena pri porodu, kao i u sljedećim danima i tjednima koji obuhvaćaju neposredne posljedice poroda. Za njih 29 u knjigama je zabilježen uzrok smrti, 9 *in partu*, a 20 *in puerperio*. Do ostalih podataka došao sam uspoređujući datume smrti mladih supruga sa datumima porođaja, koji je u ovim slučajevima uslijedio nekoliko dana ranije. Ukupno, prema ovom upotpunjenom istraživanju, 24 su žene umrle *in partu*, u porodu, a 31 *in puerperio*, od poroda. Ostalih 69 žena umrlo je u sljedećim tjednima, najviše do kraja prvog mjeseca, te nešto manje u sljedeća dva mjeseca. Razmake dulje od tri mjeseca nisam dalje istraživao, smatrajući ih slučajevima koji su dvojbena povezani sa posljedicama poroda.

Ovo istraživanje donekle je ograničeno knjigom umrlih, koja je svakako najlošije vođena među župskim

knjigama u Križevcima. Drugo ograničenje ovakvog utvrđivanja incidencije roditeljske smrti proizlazi iz neupisivanja mrtvorodne djece. Ako nije upisano da je pokojnica preminula *in partu*, preostaje metoda knjige krštenih, koja je pak ograničena na živorođenu, dakle krštenu djecu. Iz toga slijedi zaključak da je stopa roditeljske smrti veća od one koju sam utvrdio, ali nije moguće utvrditi i koliko je veća.

Prema raspoloživim podacima, u tom je razdoblju kršteno (živorođeno) 12766 djece²¹, što daje stopu od 9,70 umrlih roditelja na 1000 porođaja. Ponavljam da ovaj broj nije konačan zbog nedostatnih bilješki o smrti i zbog izostanka mrtvorodne djece iz knjige krštenih. Približan broj roditelja u istom razdoblju iznosi 2560, pri čemu je svaka roditelja imala prosjek od 4,99 poroda živorođenih beba, dakle prosječna žena u tom je razdoblju rodila petero djece. Ovaj je broj izlučen na temelju broja djevojaka koje se prvi put udaju, dakle ne uključuje žene koje ostaju neudate, kao i mladenke koje ulaze u drugi brak. To znači da je u porodu i od posljedica poroda život završilo najmanje 4,84% žena, svaka dvadeseta roditelja. Stopa smrti u porodu iznosi 48,40 umrlih roditelja na 1000 žena koje su se udale u ovom razdoblju.

Pavao Hlepčić Fereza (*Paulus Hlepchich aliter Feresia*) oženio se 24. siječnja 1753., kao momak u dvadesetdrugoj, djevojkom **Anom Novak** (*Anna Novak*). Njoj je bilo nepunih šesnaest²². Za mladu je suprugu već prvi porođaj koban: dijete, Jakob (*Jacobus*), kršteno je 27. travnja, a Ana umire 27. svibnja 1756., tek navršivši devetnaest²³. Udovištvo je čuvao gotovo dvije godine. Nova odabranica je **Magdalena Habdia**, koju vodi pred oltar 2. veljače 1758. Nemamo podatak o uzrastu mladenke, a u knjizi vjenčanih ubilježena je kao 'virgine', djevica. Sa pretporođajnim intervalom od oko dvije godine, Magdalena je 15. siječnja 1760. rodila Katarinu (*Catharina*). Nakon devet dana, 24. siječnja, nesretni je otac ponovo udovac²⁴. Budući da se oba poroda događaju prije 1763., nemamo podataka da li su djeca preživjela svoje majke ili su završile život prije nego je počeo.

Drugo udovištvo Pavla Hlepčića bilo je mnogo kraće, štoviše, možemo ga svrstati među posebno 'nestrljive udovce'. Oženio se 18. veljače, 25 dana nakon Magdalene smrti²⁵. Nova odabranica, **Helena Dolinac** (*Dolinacz*), nije u knjigu vjenčanih upisan niti kao

²¹ Prema: Krivošić, 1991., str. 188-190, Tabela I., II.

²² HDA – inv. br. 549, str. 191; HDA – inv. br. 550, str. 11; HDA – inv. br. 555, str. 9.

²³ HDA – inv. br. 550, str. 129; HDA – inv. br. 555, str. 174.

²⁴ HDA – inv. br. 555, str. 20, 180; HDA – inv. br. 550, str. 158.

²⁵ Ovdje valja naglasiti da na odabir datuma vjenčanja utječu i kalendarske zabrane, ona korizmna kao i adventska. Tako i u ovom slučaju, 1760. godine Uskrs pada na 6. travnja, a korizmna zabrana počinje 26. veljače. Da se nije oženio prije ovog datuma, Hlepčić bi morao čekati sve do uskrsne osmine, 13. travnja. Prema: Stipišić, 1972., str. 208.

'virgine' niti kao 'vidua', pa će ipak biti da je bila djevojka. Pred oltar pošla je sa dvadeset i tri godine. Zanimljivo je da su i prva i treća Hlepčičeva supruga rođene iste godine, 1737., pri čemu je Ana bila u donjem prosjeku uzrasta za udaju a Helena u gornjem²⁶.

Dolaskom treće supruge, u obitelji se dogodio pravi 'baby-boom', sa desetero krštene djece u 16 godina. Međuporođajni interval bio je kraći od dvije godine, odnosno 21,33 mjeseci. Uobičajeni intervali, prema različitim rezultatima istraživanja, kreću se oko 24-30 mjeseci²⁷. Od desetero krštene djece troje ih je kršteno prije nego se djeca upisuju u knjigu umrlih. Od preostalih sedmero, majka je pokopala petero, uzrasta 2,5 mjeseca do 5 godina.

U tri braka Pavao Hlepčić imao je dvanaestero djece. Petero ih je neizvjesne sudbine, posebno prvo dvoje, budući da žene umrle pri porodu ili od poroda gotovo redovito slijede i djeca. Dalju povijest ove obitelji nisam u kontekstu teme istraživao. Helena je umrla 4. prosinca 1780. u dobi od četrdeset i tri godine²⁸. Vrijeme smrti nije povezano sa nekim krštenjem, no za ženu koja gotovo svake godine rađa dijete, a potom ih u gotovo nesmanjenom ritmu pokapa, i ne treba tražiti drugog uzroka smrti do iscrpljenosti organizma. Pavao Hlepčić dvije je prve žene pokopao netom po porođaju, obje prvoročkinje. Stoga sam ga uzeo za prvog sugovornika. Nisam pronašao bilješku o njegovoj smrti, no u kontekstu teme to nije važan podatak.

Sa dva slučaja smrti supruge neposredno nakon porođaja i dva udovištva veoma različitog trajanja, te sa relativno dobro ispunjenim podacima o obiteljskim događajima – uz iznimku eventualne smrti djece rođene prije 1763. – Pavao Hlepčić je veoma dobar sugovornik da nas uvede u temu. Njegov slučaj, na prvom mjestu pokazuje koliko je statistika varljiva i relativna. Dok su, naime, smrti prvoročkinja rijetke – te među roditeljama umrlim u i oko poroda dominiraju žene između 26-35, dakle iskusne roditelje²⁹ – on je dvije žene izgubio u

prvom porodu. Njegovo je prvo udovištvo trajalo skoro dvije godine, a drugo manje od mjesec dana. Treća mu je supruga u bespoštednom ritmu rađala deset puta, da bi u gotovo jednakom ritmu i pokapali djecu. Teško je, bez cjelovitih podataka i bez daljeg istraživanja, reći koliko je Hlepčić sa svojih dvanaestero djece, bio demografski 'uspješan'. No ovdje to i nije predmet razmatranja, te ćemo se ovdje privremeno pozdraviti sa Pavlom Hlepčićem i potražiti sljedećeg sugovornika.

Ignac Marković (Ignatius Markovich), građanin je Križevaca, 'ex citte'. U naš rakurs ulazi svojim prvim brakom, jer nisam našao podatke o njegovom krštenju. Oženio se 20. siječnja 1778. **Katarinom Lučko** (Catharina Luchko), koja bi prema bilješci u knjizi umrlih, na vjenčanju trebala imati oko dvadeset i dvije godine³⁰. Zabilježeno je pet krštenja Ignacove djece s prvom ženom Katarinom. Posljednje je zabilježeno 30. prosinca 1789., da bi već 13. veljače našli bilješku o smrti majke³¹. Iako se ne radi o danima neposredno nakon poroda, smrt koja je uslijedila samo mjesec i pol kasnije povezujemo sa postporođajnim tegobama. Ne nalazimo bilješku o smrti djeteta, pa je moguće da je preživio prve mjesec. Četvero djece koji su u ovom braku rođeni ranije, pokopani su u uzrastu između 3 mjeseca i godinu dana, troje s manje od godinu starosti (dojenačka smrt!).

Udovištvo je trajalo pet mjeseci, do 19. srpnja 1790.³², a Ignacova odabranica je **Doroteja Šafranić** (Dorothea Saffranich), za koju, jednako kao niti za Katarinu nije navedeno je li djevojka ili udovica. Doroteja je rodila troje djece. O Matiji nemamo podataka, dok su Veronika i Josip umrli u dojenačkoj dobi, sa tri i pol, te sa šest mjeseci. Nakon trećeg porođaja, za dva i pol mjeseca, 10. lipnja 1798.³³, Ignac je ponovo udovac. Potom, za malo više od dva mjeseca, 16. kolovoza 1798., ženi se **Anom** (Anna), kojoj znamo samo ime. No ovdje se ipak treba zaustaviti na datumima: druga žena, Doroteja umrla je 10. lipnja, da bi ju 13. kolovoza slijede

²⁶ HDA – inv. br. 550, str. 10; HDA – inv. br. 555, str. 20.

²⁷ Chaunu, 1977., str. 180-181, daje podatke za određene francuske župe 17. – 18. stoljeća, gdje se intervali kreću oko 24-26 mjeseci, samo iznimno kraće; Krivošić, 1988., str. 26-27, daje prosječni interval u župi Ludbreg, i to u trgovištu 29,60 mjeseci, a u selima 30,40 mjeseci; U župi Roč, u drugoj polovini 17. stoljeća, utvrdio sam prosječni interval dulji od 34 mjeseca (istraživanje u tijeku); U Križevcima, na manjem broju nasumično izabranih obitelji, utvrdio sam u 18. stoljeću seoskim sredinama interval od 29,94 mjeseca, odnosno 30, a u gradskoj sredini 29,17, odnosno 29 mjeseci, Balog, 2023.a, str. 158.

²⁸ HDA – inv. br. 555, str. 273.

²⁹ Krivošić, 1991., str. 66, navodi da je smrtnost prvoročkinja u porodu (*in partu*) rijetka, te da je srednji uzrast umrlih roditelja 31 godina. Njegovi podaci obuhvaćaju, pored Križevaca, župe Kuzminec i Ludbreg, ali metodološki obuhvaćaju samo slučajeve koji su već ubilježeni u knjigu umrlih. Prema mojim istraživanjima župe Križevci, dominiraju žene umrle u porodu i od posljedica poroda između 31-35 godina, te nešto manje 26-30 godina. uzorak je širi jer obuhvaća i žene umrle od posljedica poroda, a ne samo *in partu*, a također obuhvaća i žene za koje sam utvrdio događaj na temelju usporedbe knjige krštenih i knjige umrlih.

³⁰ HDA – inv. br. 555, str. 65.

³¹ HDA – inv. br. 552, str. 42; HDA – inv. br. 557, str. 11.

³² HDA – inv. br. 555, str. 96.

³³ HDA – inv. br. 557, str. 32.

dilo i dijete. Ignac se ponovo oženio 16. kolovoza, dva mjeseca nakon smrti supruge i tri dana nakon smrti djeteta³⁴. Nakon predporođajnog intervala od dvije godine, 11. kolovoza 1800., krštena je mala Rozalija (Rosalia), prvo i jedino dijete trećeg braka. Katastrofa ove obitelji uslijedit će brzo: 7. travnja sljedeće godine umire majka Ana, a četiri mjeseca kasnije, 7. kolovoza, uoči prvog rođendana, i mala Rozalija³⁵.

Bilanca tri Markovićeve braka je devetero djece, od kojih pet pokopano u dojenačkoj dobi, još dvoje u najranijem djetinjstvu, dok samo za dvoje djece ne nalazimo podatak o smrti u djetinjstvu. Udovištva su trajala pet, odnosno dva mjeseca, a smrt sve tri supruge, ako i nije bila smrt u porodu, vremenski je bila veoma bliska, mjesec i pol, tri i pol, te osam mjeseci nakon poroda. O dodirnim točkama sa slučajem Pavla Hlepčića, te mogućem prepoznavanju uzorka, bit će riječi nakon još nekih primjera.

Crkvene knjige potvrđuju četiri braka **Josipa Domišljana** (Josephus Antonius Domisljan). Ipak, prije nego pređemo na njegovu živahnu biografiju, pokušat ćemo ga podrobnije upoznati. Domišljani su već kroz naraštaje pripadali gradskoj eliti, te se članovi obitelji tituliraju kao 'Dominus', odnosno 'Domina'³⁶, da bi upravo u osobi Josipa Antona obitelj dostigla najviše časti i počasti. Pojavljuje se kao svjedok na vjenčanjima drugih pripadnika gradske elite, te kumuje njihovoj djeci. Tituliran je kao 'Perillustrissimus Dominus', a navodi se kao gradski senator, notar i sudac³⁷. Blizak je vojnim časničkim krugovima kao i civilnim dužnosnicima. Nema sumnje da je među suvremenicima imao najveći mogući ugled, te da je bio imućan.

Prvi puta Domišljan se oženio 21. veljače 1754. djevojkom **Ivanom Šabarić** (Domicella Johanna Sabarić)³⁸. Šabarići su, poput Domišljana (možda i više od

njih) pripadnici gradske elite³⁹. Naravno da Domišljanov brak nije bio posljedica nasumičnog odabira, a posebno ne slijepje ljubavi, nego promišljen potez da dvije moćne obitelji prošire svoj klaster utjecaja.

Kada su se vjenčali Ivana je imala oko sedamnaest godina. Nejasno je koliko je bio star mladoženja, budući da bi prema bilješki o smrti prigodom ovog prvog vjenčanja trebao imati 34 godine, što je malo vjerojatno. Brižljivo snovana osnova o ovom lokalno 'dinastičkom' braku razbila se odmah po rođenju prvog djeteta, Franje Josipa. Kršten je 2. svibnja 1755., da bi već dvanaest dana kasnije bila pokopana mlada majka sa tek devetnaest godina⁴⁰. Je li dijete preživjelo, ne znamo, jer knjige umrlih još ne bilježe djecu (sve do 1763. godine).

Nakon pola godine udovištva, Domišljan po drugu suprugu odlazi u Jalžabet. Odabranica je **Terezija Koncuš** (Theresia Konczus), opet jedna 'Perillustrissima Domicella'⁴¹. Kako mladenka dolazi iz druge župe, nemamo podataka o obitelji, kao niti o njenom uzrastu prigodom vjenčanja. Terezija je u braku rodila troje djece: Emerika, ponovo Emerika, te Josipa Emerika Baltazara. Prema znanom običaju da se dijete krsti imenom preminulog starijeg brata / sestre⁴², i bez knjiga umrlih zaključujem da su i prvi i drugi Emerik umrli po porodu, a najkasnije prije krštenja sljedećeg. Treći je umro u dojenačkoj dobi, a budući da je rođen 1766., to je uredno zavedeno u knjigu umrlih. Doživio je devet mjeseci, a njegova majka umrla je dva mjeseca nakon njegovog rođenja, 4. ožujka 1766., '30 anni circiter'⁴³. Kako je brak trajao jedanaest godina, to bi davalo komotan okvir za mladenku koja bi bila oko devetnaest.

Nakon četiri i pol mjeseca udovištva, Domišljan se ženi treći puta: odabranica je **Katarina Arbanas** (Katharina Arbanasz)⁴⁴. Sasvim očekivano, i Arbanasi su

³⁴ HDA – inv. br. 557, str. 32; HDA – inv. br. 555, str. 113.

³⁵ HDA – inv. br. 552, str. 127; HDA – inv. br. 557, str. 37, 38.

³⁶ Najraniji spomen obitelji je prigodom krštenja Helene, kćeri Matije Domišljana i Maragarite Mikulić, HDA – inv. br. 549, str. 8, 10. travnja 1791. Kako su očuvane knjige krštenih od 1789., možemo reći da se obitelj ovdje nalazi i od ranije. Također, 7. prosinca iste godine krštena je kći Katarine Domišljan i Ivana Latina, HDA – inv. br. 549, str. 11, pri čemu kumuje Dominus Franjo Noršić, gradski notar i sudac Donjeg grada u više prilika. I kasnije, umreženost s drugim pripadnicima gradske elite, vidjet će se kroz kumske veze i svjedočenja vjenčanjima, HDA – inv. br. 549, str. 113, 136, 144, 182, 264; HDA – inv. br. 550, str. 123, 124, 166; HDA – inv. br. 551, str. 36.

³⁷ Titulu gradskog suca, 'judex', treba razumjeti kao osobu koja objedinjuje lokalnu izvršnu vlast (gradonačelnik), ali i sudsku do ograničenja koja su mu već zadana.

³⁸ HDA – inv. br. 555, str. 11.

³⁹ Neka se Kristina Ana (Domina Christina Anna), pojavljuje kao kuma sinu Franje Švagele, te kćeri senatora Ivana Cicika, a Terezija Šabarić (Theresia), udana je za natporučnika Iliju Martinovića (Elia Martinovich oberlaidinant). 'Perillustrissimus' Petar Šabarić oženjen je barunicom de Valecz. HDA – inv. br. 549, str. 202; HDA – inv. br. 550, str. 7, 131; HDA – inv. br. 551, str. 7, 133.

⁴⁰ HDA – inv. br. 550, str. 7, 123; HDA – inv. br. 555, str. 173.

⁴¹ HDA – inv. br. 555, str. 15.

⁴² Opširnije: Balog, 2023.a, str. 36; Balog, 2023., str. 104.

⁴³ HDA – inv. br. 551, str. 19; HDA – inv. br. 555, str. 193, 195.

⁴⁴ HDA – inv. br. 555, str. 35.

gradska elita, ali i više od toga. Pored drugih tituliranih članova obitelji ističe se Josip Arbanas, podžupan Križevačke županije i gradski notar Križevaca⁴⁵. No ni ovaj prestižni brak nije ostvario očekivanja: Katarina umire negdje 'ispod radara', nakon manje od tri godine braka, ne podarivši potomstvo, a četvrta elitna mladenka bit će **Regina Babić** (Regina Babich). Niti četvrti Domišljanov projekt nije bio bolje sreće: Regina Babić umire nepuna tri mjeseca nakon poroda, 5. veljače 1771., dok se djevojčici Ani Elizabeti zameće trag⁴⁶. Možda je umrla negdje između redova neuredne knjige umrlih a moguće je i da je sklopila neki prestižni brak u nekoj drugoj sredini.

U svoja četiri braka Josip Domišljan imao je jedva malo više nego jedno dijete 'po braku', a velike osnove o budućoj moćnoj i dobro povezanoj obitelji umiru zajedno sa djecom. Kao pripadnik gradske elite, unatoč vidljivoj želji da svaki puta nakon smrti supruge nastavi obiteljski život, Domišljan ipak zadržava određenu distancu pa svaki puta čuva udovištvo barem nekoliko mjeseci. Josip Domišljan svakako je obećavajući materijal za detaljnije istraživanje, no u ovom kontekstu u fokusu su njegovi brakovi i udovištva.

U okviru podteme ponovnog braka nakon smrti roditelja upoznat ćemo još obitelj **Jakoba Bradača** (Jacobus Bradach), koja pripada redu posebno tragičnih obitelji. Jakob Bradač imao je dva braka, osmero djece, a doživio je za svoje vrijeme lijepu godinu. Krenimo redom: kršten je 18. srpnja 1736., a prvi puta oženit će se 18. svibnja 1764. udovicom **Anom Marijom Dušić** (Anna Maria Dussich)⁴⁷. Ana Marija ostala je udovica sedam mjeseci ranije, nakon smrti supruga **Nikole Blažekovića** (Nicolas Blasekovich). Ne znamo koliko je godina imala Ana Marija, no vidimo da je Jakob imao za mladoženju visokih 28 godina. U braku se rodilo četvero djece, ali svako od njih umrijet će prije rođenja sljedećeg. Posljednji porođaj bio je za majku koban, umire in partu, 14. lipnja 1790., a dijete, mala Ana samo dva dana kasnije. Jakob ostaje u domu sam⁴⁸. U knjizi umrlih upisano je da je Ana Marija imala oko trideset, 'annorum circiter 30', što nikako ne može biti točno.

Udala se prije 26 godina kao udovica, te je vjerojatno imala više od 45, no takve pogreške u križevačkoj knjizi umrlih nisu rijetke.

Ponovo se oženio **Magdalenom Šatvar**, udovom **Lepčić** (Magdalena Satvar Lepchich)⁴⁹. Datumi su zanimljivi: 14. lipnja 1790., Bradač krsti četvrto dijete prvog braka, a istog dana pri porodu umire supruga Ana (Ana Marija). Potom, 16. lipnja umire kći, koja je po majci krštena Ana, a 29. lipnja udovac Jakob vjenča se Magdalenom udovom Lepčić. U roku od dva tjedna Jakob Bradač krstit će dijete, pokopati ženu, pokopati dijete i oženit se ponovo!

U drugom braku rođeno je četvero djece. Prvo dvoje živjet će 19 mjeseci, odnosno dva dana, te će u času kada, 26. svibnja 1797., Jakob umre u starosti od 61 godine, biti još dvoje žive djece. Najmlađi, Josip, slijedit će oca veoma brzo, već 2. listopada⁵⁰. Nisam uspio utvrditi jedino doživjelost kćeri Barbare, koju ne nalazim sljedećih godina u knjizi umrlih, niti odgovarajućih godina u knjizi vjenčanih. Tužna bilanca Jakobovih više od šezdeset godina, dva braka i osmero djece je možda jedna preživjela kći.

Unatoč nastojanju, nisam uspio doznati nešto više o Jakobu Bradaču. Preminuli članovi obitelji pokopaju se na groblju Svetog Roka, a ranijih godina kod Svetog Ladislava⁵¹. To znači da je obitelj iz Gornjeg grada. Skroman zapis imena u knjizi poreznih dužnika svjedoči tek da nije bio siromašan nego je imao posjed i srednje velike porezne obveze⁵².

Upada u oči brzina kojom se udovci ponovo ožene: **Jakob Bradač** 15 dana nakon smrti supruge in partu, **Pavao Hlepčić** ženi se treći put 25 dana nakon što mu supruga umire in puerperio, a **Ignac Marković** se ženi, također treći put, malo više od dva mjeseca nakon smrti supruge. Njena smrt doduše nije u izravnoj vezi s porođajem, ali je uslijedila četiri mjeseca nakon rođenja djeteta. Spomenimo **Ivana Andrilovića** (Joannes Andrilovich): supruga **Ana Marija Međurečki** (Anna Maria Medyurecki) umrla je 21. ožujka 1756., osam dana nakon rođenja sedmog djeteta, da bi se ponovo oženio

⁴⁵ Bliska povezanost Domišljana i Arbanasa traje i od prije Domišljanovog braka sa Katarinom Arbanas. Arbanas je kum Domišljanovom trećem sinu iz braka s Terezijom Koncuš, te svjedok na njegovom trećem i četvrtom vjenčanju, a konačno i kum posljednjem Domišljanovom djetetu, kćeri Ani Elizabeti, HDA – inv. br. 551, str. 19; HDA – inv. br. 555, str. 35, 43, 60.

⁴⁶ HDA – inv. br. 555, str. 43, 218; HDA – inv. br. 551, str. 60.

⁴⁷ HDA – inv. br. 550, str. 4; HDA – inv. br. 555, str. 31.

⁴⁸ HDA – inv. br. 552, str. 46; HDA – inv. br. 557, str. 12.

⁴⁹ HDA – inv. br. 555, str. 96.

⁵⁰ HDA – inv. br. 557, str. 28, 29.

⁵¹ U skladu s komunalnim propisima zatvaraju se gradska groblja koja su ranije bila na više mjesta, u pravilu pored svake crkve, a otvaraju se dva nova groblja na rubu naselja, 13. prosinca 1781. kod Svetog Roka za Gornji grad, HDA – inv. br. 555, str. 134, a 15. srpnja 1782. kod Svetog Florijana za Donji grad, HDA – inv. br. 555, str. 140.

⁵² HDA – Grad Križevci, kut. 3, nesignirano, str. 9, br. 180.

25. travnja, mjesec dana kasnije⁵³. Kad navodim da se Andrilović oženio jedva mjesec dana nakon smrti supruge, nema sumnje da bi se on oženio i ranije, da se nije upleo kalendar: 1756. Uskrs pada relativno kasno, 18. travnja, a ženidbena zabrana traje do uskrsne osmine, odnosno do 25. travnja⁵⁴. Andrilović se oženio zadnjeg dana ženidbene zabrane, za što mu je bilo potrebno crkveno izuzeće. Bilješka u knjizi vjenčanih doista potvrđuje da je on to izuzeće tražio i ishodio, *habita Vicariali Dispensatione*⁵⁵. Čak i pripadnik lokalne aristokracije, **Josip Domišljan**, kojemu je svakako bilo mnogo teže naći odgovarajuću partnericu, bit će u dva navrata udovac pola godine i kraće. U oba slučaja smrt je uslijedila neposredno uz porod ili tek koji tjedan kasnije.

IZ ŽENSKE PERSPEKTIVE – DRUGI BRAK UDOVICA

Teško je kao podtemu izdvojiti brakove udovica, jednako kao i brakove udovaca. U braku je dvoje, ponekad su oboje udovci, ponekad jedan, pa onda supružnik umre, pa partner/ica stupi u drugi brak s mladićem / djevojkom ili opet udovcem / udovicom, a neke situacije liče na prave rodoslovne pletenice, u kojima je čas u fokusu udovac, a čas udovica. Stoga sam izdvojio neke slučajeve koje ipak povezuju dva-tri braka iste žene. No prije nego pređemo na konkretno, nekoliko napomena o istraživanju obitelji iz ženskog rakursa.

Istraživanje strukture obitelji treba podijeliti na smjer istraživanja obitelji kao *obitelji u užem smislu* i kao *porodice*. Prema etimologiji obitelj koju objedinjuju zajednički roditelj i djeca rođena u braku, odnosno jedan roditelj (poglavito otac), sa svojih više brakova, treba odrediti kao *porodice*. Povezuje ih zajednički rod i porod od strane istog / istih roditelja. Porodicu pratimo kroz naraštaje, pripadaju joj živi i mrtvi članovi, objedinjuje roditelje, praroditelje, unuke i prauunuke, sve dok ih je moguće pratiti, pa povezivanje porodice kroz naraštaje prerasta u rodoslove. *Obitelj u užem smislu*⁵⁶, s druge strane, predstavlja grupu krvno povezanih pojedina

naca, kao i nerodnih osoba, koje sve objedinjuje zajedničko stanovanje (obitavanje > obitelj), te zajedničke aktivnosti, poput skrbi za naraštaje, prehrane, radnih aktivnosti i raspolaganja viškovima⁵⁷. Čak i ako privremeno zanemarimo nerodne članove obitelji, te ako iz moguće kompleksne obitelji izdvojimo jedan nukleus, odnosno jedan brak, najbolje ćemo razumjeti razliku obitelji i porodice ako pogledamo jednu jednostavnu obitelj na dva načina: **Blaž Knezić** * 1753., u braku s Elizabetom Miloš imao je desetero djece. To je njegova porodica, koja je zabilježena u knjizi krštenih, te su zapisana sva živorođena djeca. No njegova *obitelj* nikad nije u tom broju sjela za stol. Kroz vrijeme dok su se djeca rađala uglavnom ih je najviše dvoje živih, da bi samo na kratko vrijeme nakon rođenja desetog djeteta bilo petero živih, te u tom času *obitelj* ima sedam članova. No odmah potom opet umire dijete, a najstarija kći se uda, pa ih je opet samo pet. Porodica od dvoje roditelja i desetero djece nikad nije emanirala *obitelj* od više od sedam članova, a najčešće ih je četiri do pet⁵⁸. Maloprije, u odlomku o roditeljama, opisao sam slučaj **Jakoba Bradača** * 1736., čija se porodica sastoji od dvije žene i po četvero djece po braku, ukupno jedanaest povezanih osoba. Njegova *obitelj*, međutim, kako smo vidjeli, samo je na krake trenutke dosegla po četiri člana (dvoje žive djece), da bi s rođenjem i skorom smrću zadnjeg djeteta, te istovremenom smrću oca obitelji, bila svedena na udovicu i jedno preživjelo dijete.

Ova digresija važna je posebno kada se drugi brak razmatra iz perspektive *očeve obitelji* (zapravo *očeve porodice*), jer samom činjenicom da su uključene dvije ili više supruge, *obitelj* će se u svakom trenutku bitno razlikovati od *porodice*. Bit će to mnogo vidljivije kroz temu *majčine porodice*, jer majka će, kroz različite očeve obitelji rađati djecu različitih prezimena. Majčina porodica može biti dodatno ‘zakomplicirana’ kada poslije braka rodi jedno ili više nezakonite djece⁵⁹.

Helena Knezić (*Helena Knesich*), krštena je 25. travnja 1741.⁶⁰ *Knezići su raširen rod u prigradskim selima Potočec i Majurec, te uglavnom žive u poljodjelčkim složenim obiteljima, koje objedinjuju po više oženjenih parova. Zbog manjkavih podataka u knjigama, ne mogu zaključiti kakva je bila Helenina obitelj,*

⁵³ HDA – inv. br. 555, str. 173; HDA – inv. br. 555, str. 16.

⁵⁴ Stipišić, 1972., str. 220.

⁵⁵ HDA – inv. br. 555, str. 16.

⁵⁶ Konvencionalno u svakodnevnom govoru, izraz ‘obitelj’ pokriva oba značenja, *obitelj* i *porodica*, pa je potrebno naglasiti da sada govorimo o *obitelji* isključivo u užem smislu, za razliku od *porodice*. Odgovarajući engleski termini bili bi *Household*, nasuprot *Family*, a njemački *Haushalt* nasuprot *Familie*.

⁵⁷ Berkner, 1972., str. 410; Mitterauer, 1981., str. 58-62; Balog, 2023.a, str. 162.

⁵⁸ Balog, 2023.a, str. 161-162.

⁵⁹ Balog, 2021., str. 18-23; Balog, 2021.a, str. 62-63.

⁶⁰ HDA – inv. br. 550, str. 31.

kao ni ona u koju se udala. Jedino što doznajemo je da se udala u Špiranec. Ovo je selo nešto južnije na samom rubu križevačke župe, štoviše reformom župa 1784. – 1789. bit će izuzeto iz župe Križevci⁶¹. Odabranik je **Stjepan Dolinec** (*Stephanus Dolinecz*), a na vjenčanju Heleni je devetnaest godina⁶². Brak je trajao dvanaest godina, te je u njemu rođeno (kršteno!) sedmero djece. Uz jedan blizanački porod, te uz kratki preporođajni interval od 11 mjeseci, međuporođajni interval je nešto dulji od dvije godine, što je uobičajeno. Kada je suprug 15. siječnja 1772. umro, prema bilješci u knjizi umrlih imao je četrdeset godina, no ovaj je podatak nepouzdan⁶³. Ali ako je uzrast olako procijenjen, datum smrti je pouzdan, a on nas na ovom mjestu i zanima.

Drugi brak Helena je sklopila 2. veljače 1774., nakon dvije godine udovištva. Sada su joj bile 33 godine. Mladoženja je **Blaž Bocak** (*Blasius Boczak*), udovac jednako kao i Helena. Nisam našao podatke o Bocakovom prethodnom braku, niti o trajanju udovištva. U braku je rođeno jedno dijete, Marinna, krštena 4. siječnja 1775.⁶⁴

Helena je imala i treći brak, no ovdje su podaci manjkavi: udala se na Svetu Katarinu, 25. studenoga 1779. za **Jurja Ivaneka** (*Georgius Ivanek*)⁶⁵. No nisam našao niti zapis o smrti Blaža Bocaka, što je, prema tome, moglo uslijediti bilo kada između 1775. i novog braka. Nakon trećeg vjenčanja, Heleni, kao i njenom trećem suprugu gubi se svaki trag. Nema zapisa o djeci, jednako kao niti o smrti kojeg od supružnika. Kako iz župskih knjiga nije vidljivo u koje se selo udala Helena, a tako postoji mogućnost da se ponovo udala u Špiranec, to bi moglo objasniti nedostatak bilješki: baš tih godina Špiranec je, sa još nekim selima, pridružen župi Mali Raven.

Sa svoja tri braka, Helena nas podsjeća na svoju imenjakinjom **Helenu Novak**, čiji je život bogato dokumentiran, o čemu sam pisao⁶⁶. No ovaj puta radi se o poljodjelačkoj sredini u prigradskim selima, te o ženi

koja bez brzanja čuva udovištvo. Od sedmero djece rođene u prvom braku, najmanje troje umire u ranom djetinjstvu. Ostalu djecu nisam pronašao niti u knjizi umrlih, niti u odgovarajućim godinama knjiga vjenčanih. Drugi brak vjerojatno je trajao kratko, budući da se dijete rađa odmah nakon 11 mjeseci, a potom više niti jedno, a o trećem braku nema podataka. Helena Knezić svakako je zanimljiva sugovornica jer predstavlja, inače rijedak slučaj, trostrukog braka u poljodjelačkoj sredini⁶⁷. Ali ne i izniman, kako će nam pokazati već sljedeći slučaj.

Na krajnjem zapadu područja župe Križevci smješteno je prigradsko selo Erdovec, gdje je 7. srpnja 1720. rođena⁶⁸ **Marija / Margareta Babić** (*Babich*). Njen nas slučaj vodi u ranije vrijeme, pa nam nisu dostupni podaci o umrlima, nego samo krštenja i vjenčanja. Slučaj je ipak zanimljiv pa sam ga uvrstio u ovaj pregled. Prvi puta udala se u dvadesetoj godini, 13. siječnja 1740., a suprug je **Martin Strenšak** (*Martinus Sztrensak*). U braku je kršteno troje djece, a važan je datum zadnjeg krštenja: kći Katarina (*Catharina*) krštena je 15. listopada 1746., a otac je u bilješci označen kao još živ⁶⁹.

Marija se drugi puta udala 28. listopada 1747., što znači da je udovištvo trajalo godinu dana ili kraće. Suprug je **Martin Katalenić** (*Martinus Katalenics*), koji u brak ulazi kao momak (*Adolescens*). Ovaj brak je trajao veoma kratko. Koliko točno, ne znamo jer još ne raspoložemo podacima iz knjige umrlih, ali jedino dijete u ovom braku, Josip (*Josephus*), kršten je 29. kolovoza 1749.⁷⁰ Otac je i u ovom slučaju obilježen kao živ. Međutim, novo će vjenčanje, treći brak Marije Babić, uslijediti za manje od pet mjeseci, 21. siječnja 1750.⁷¹ To znači da je brak trajao oko dvije godine (mjesec više ili manje), a Marija je u svakom slučaju relativno brzo prekinula drugo udovištvo. Treći je odabranik **Andrej Latin** (*Lalin?*) (*Andreas Latin*), a u brak ulazi kao udovac. Iz spomenutih razloga ne znamo koliko je trajalo njegovo udovištvo, a u braku je kršteno dvoje djece.

⁶¹ Krivošić, 1991., str. 17; Balog, 2023.a, str. 6-9.

⁶² HDA – inv. br. 555, str. 23.

⁶³ Naime, prema knjigama umrlih u Križevcima svaka peta osoba, odnosno 20,64% svih pokojnika umrli su *annorum 40 circiter*, što je doista teško za povjerovati. Pored toga, oko pola svih pokojnika zabilježeni su okruglim godinama, od 30 do 60, opširnije: Balog, 2023.a, str. 214.

⁶⁴ HDA – inv. br. 555, str. 56; HDA – inv. br. 551, str. 98.

⁶⁵ HDA – inv. br. 555, str. 70.

⁶⁶ Balog, 2023.a, str. 36-38.

⁶⁷ Istraživanjem manjeg uzorka 'očevih obitelji' u urbanoj i ruralnoj sredini utvrdio sam da je broj brakova po ocu u ruralnoj sredini prosječno 1,33, a u gradu 2,30. U gradu nisu rijetki niti osobe s tri braka, niti sa četiri braka, dok su na selu osobe sa više od dva braka izuzetno rijetke, Balog, 2023.a, str. 152-157.

⁶⁸ HDA – inv. br. 549, str. 174.

⁶⁹ HDA – inv. br. 549, str. 269; HDA – inv. br. 550, str. 68.

⁷⁰ HDA – inv. br. 549, str. 285; HDA – inv. br. 550, str. 85.

⁷¹ HDA – inv. br. 555, str. 3.

Brak je trajao nešto više od šest godina, jer Latin umire 13. lipnja 1756.⁷² Koliko je vidljivo iz knjiga, Marija Babić, treći puta udovica, više se nije udavala. U vrijeme smrti trećeg supruga, imala je tek 36 godina, a bilanca njenog života, pored tri braka, uključuje šestoro djece. Njihovu doživjelost nisam uspio pratiti, zbog spomenutih razloga.

Slučaj Marije Babić nije izniman, mada bi bilo ishitreno govoriti o uzorku. Zanimljiv je jer je raniji od većine drugih prezentiranih slučajeva, pa dokazuje kontinuitet ovakvoga *modus operandi* udovičkih brakova. Tako je gotovo pola stoljeća mlađa **Ana Marija Maleković** (Anna Maria Mallekovich), o čija sam tri braka pisao⁷³. Prvo udovištvo Ane Marije Maleković trajalo je osam mjeseci, a drugo četiri. U ovome ne bi bilo nečeg posebnog, no ona je kroz tri braka jednakim ritmom rađala djecu trojici očeva. Tako je između zadnjeg djeteta prvog braka i djeteta u drugom braku prošlo 17 mjeseci, a između djeteta drugog braka i prvog djeteta trećeg braka prošlo je 22 mjeseca. Prosječan međuporođajni interval njene osmero djece u tri braka bio je 19,25 mjeseci.

U prigradskom selu Lemeš krštena je na Badnjak 1738. **Doroteja** kći **Jurja Jaića** (Dorothea Jaich)⁷⁴. Nisam istražio cijelu obitelj, ali Doroteja je imala najmanje dvije mlađe sestre, **Katarinu** (*1741.) i **Helenu** (*1749.). Doroteja se udala relativno kasno, 20. siječnja 1765., za **Josipa Hadrovića** (Josephus Hadrovich). Bilo joj je 27 godina⁷⁵. Ono što dodatno naglašava njen visok uzrast za prvi brak, jest činjenica da se istog dana udaje i njena tri godine mlađa sestra **Katarina**, a točno godinu dana kasnije i **Helena**, jedanaest godina mlađa od Doroteje⁷⁶. U bilješci o vjenčanju nije navedeno iz kojeg je sela Hadrović, no kada on, nakon samo petnaest mjeseci premine, bit će pokopan u kapeli Svetog Uznesenja u Bojnikovcu⁷⁷. Oba se sela nalaze na jugozapadnom dijelu župe Križevci, te će reformom župa biti izdvojeni u drugu župu. Kako Lemeš nema svoju kapelu i groblje, odavde su pokojnici nošeni u Bojnikovec ili Erdovec. Stoga je nejasno da li se izričaj u bilješci o vjenčanju, 'Josephus Hadrovich celebravit Matrimoni-

um cum Dorothea Jaich ex Lemes' odnosi samo na mladenku ili na oboje.

Drugi suprug Dorotejin bit će udovac **Ivan Dol** (Joannes Doll) iz Dijankovca, sela susjednog Lemešu. Ivan Dol obudovio je godinu dana nakon Doroteje, te je njegovo udovištvo trajalo osam mjeseci. Doroteja je bila udovica 18 mjeseci, kada je, 2. veljače 1768. sklopila drugi brak⁷⁸. Bizarni niz datuma koji će uslijediti izdvaja ovaj brak kao jedan od 'guinessovski' rekordernih.

Suprug je ušao u brak kao udovac sa najmanje dvije djece iz prethodnog braka. Nakon što je 2. veljače vjenčao Doroteju, već 18. veljače, nakon 16 dana braka, Ivan Dol umire, a istog dana s njime i njegovo dijete. Potom 4. ožujka umire i drugo njegovo dijete⁷⁹. Potom, 19. studenog iste, 1768., Doroteja je po treći puta pred oltarom. Mladoženja je **Luka Logomer** (Lucas Logomer). Lukina obitelj je iz Podgajca. Štoviše, obitelj nam je dobro poznata, jer je Luka, preko oca Jurja, najbliži rođak, nećak Magdalene, posljednje suđene vještice u Hrvatskoj⁸⁰. Na trećem vjenčanju Doroteji je trideset godina. Budući da se Doroteja poslije više nije udavala, u kontekstu ove teme, ne istražujem ju dalje.

Slučaj Doroteje Jaić uklapa se po mnogočemu u labave okvire uzorka, kojeg oblikuju ovi primjeri. Neke posebnosti treba izdvojiti: iako je vidljivo da se brakovi na selu ne sklapaju uvijek u prvom susjedstvu, sve spominjana sela u ovom su slučaju tijesno grupirana: Dijankovec, Lemeš, Podgajec, sela su jedno do drugog, te malo živosti unosi činjenica da sela istovremeno gravitiraju prema dva groblja. Tako se dogodi da je mobilnost pokojnika gotovo jednaka kao i živih. Iako je bilo brakova koji su trajali kratko, pa i kraće od braka Doroteje i Ivana Dola, znala je biti i neka okolnost koja bi to objašnjavala, obično visok uzrast jednog od mladenaca. No Ivan Dol je, čini se u naponu snage, tek obudovio, okružen sitnom dječicom, a i činjenica da svo troje umire u roku nekoliko dana daje naslutiti neku pošast ili sličnu kolektivnu nevolju⁸¹. U svakom slučaju Ivan Dol

⁷² HDA – inv. br. 555, str. 139.

⁷³ Balog, 2023.a, str. 49, 160.

⁷⁴ HDA – inv. br. 550, str. 14.

⁷⁵ HDA – inv. br. 555, str. 32. Do ovog uzrasta križevačke su djevojke već poudane, te sam utvrdio da se samo 6,30% djevojaka (koje se uopće udaju) udaje sa 27 i više godina. Na uzorak od 460 mladenki (prvi puta), to je samo 29 djevojaka.

⁷⁶ HDA – inv. br. 555, str. 32, 36.

⁷⁷ HDA – inv. br. 555, str. 194.

⁷⁸ HDA – inv. br. 555, str. 39.

⁷⁹ HDA – inv. br. 555, str. 205. Spomena je vrijedan podatak da je Ivan Dol pokopan u Erdovcu, dok je dijete koje umire istog dana pokopano u Bojnikovcu. Dijete koje umire dva tjedna kasnije, opet je pokopano u Erdovcu.

⁸⁰ HDA – inv. br. 555, str. 41; Balog, 2016.

⁸¹ Ovdje treba podsjetiti na ranije opisan primjer drugog braka Mihajla Kuntića i Helene Novak. Kuntić iznenada umire malo više

bit će zajedno sa Dorotejom Jaić dobar uvodničar za sljedeću podtemu.

BRŽE, VIŠE... KRAĆE

Odabrao sam nekoliko slučajeva koji na svaki način odskaču od naše predodžbe, ili bolje reći stereotipa polaganijeg života provincije ranog novog vijeka. Već do sada vidjeli smo da slučajevi iz stvarnog života pokazuju iznenađujuću dinamiku i mobilnost, te da grade sasvim novu predodžbu, ne samo o obitelji, nego o životu općenito. Količina ekstremnih primjera tolika je da postavlja novu paradigmatu u kojoj ekstremno postaje 'novo normalno'.

Na početku podsjetit ću na slučaj **Mihaela Kuntića** (Michael Kuntich). Mihael Kuntić, jednako je izgubio suprugu poslije poroda, 'in puerperio', 10. veljače 1772., da bi se potom ponovo oženio⁸². Razlog da ga ipak nisam uvrstio u odgovarajući odlomak, drugi su događaji u Kuntićevoj biografiji, točnije, ritam događaja. Podsjetit ću: Mihael Kuntić je drugi suprug **Helene Novak**, o kojoj sam opširno pisao na drugom mjestu⁸³. Kršten je uoči 'miholja', 26. rujna 1735., a prvi brak sklopio je 23. siječnja 1760., u dobi od dvadeset i pet godina⁸⁴. Mladenka je 19-godišnja cura, **Barbara Medved / Medač** (Medach). Život mladog para ni po čemu se posebno ne ističe: Očekivanim ritmom – uz malo dulji preporodajni interval od oko pet godina – rađa se petero djece. O doživjelosti djece isprva ne znamo ništa, jer nedostaju podaci knjige umrlih. Izvjesno je, međutim, da će drugo dijete, kći Veronika, umrijeti u djetinjstvu, jer će se i peto dijete, pet godina mlađa kći opet krstiti imenom Veronika⁸⁵. I upravo s rođenjem mlađe Veronike počinje brzi niz događaja: Veronika je živjela tjedan dana, te je umrla 7. veljače 1772., a 10. veljače, od posljedica porođaja umrla je i majka⁸⁶. Vremena za žalovanje nije bilo, Mihael je 25. veljače, kao

udovac pred oltarom s udovicom Helenom Novak. Njegov drugi brak gotovo je jednako tako kratak kao i njegovo udovištvo, jer već 7. travnja, nakon 41 dana braka, u dobi od 37 godina, Mihael umire 'repentine morte'⁸⁷.

Nedostatni su podaci, jer se afera događa prije dostupne knjige umrlih, ali ono što posjedujemo o slučaju **Gašpara Skupnjaka** (Gasparus Szkupnijak), zanimljivo je i spomena vrijedno. Gašpar se, kao mladić, 8. veljače 1747. oženio **Anom** (Anna), udovicom **Andrije Gašića** (Andreas Gasics). Nemamo zapisa o smrti supruge, niti podataka o prethodnom braku, što bi barem donekle dalo naslutiti njenu dob. Ono što znamo, jest da se već pola godina kasnije, 12. kolovoza iste godine, sada udovac, Gašpar Skupnjak, vjenča, opet udovicom **Magdalenom Kos** (Magdalena Köosz) iz Selnice⁸⁸. Dakle, unutar šest mjeseci, Ana je umrla a Gašpar se ponovo oženio. Porođaj, kao uzrok smrti otpada, no koliko je vidljivo, velik broj relativno mladih supruga umire u trećoj dekadi života bez ikakve veze sa porođima.

Ovaj manjkav, no svakako zanimljiv slučaj, izvodi na scenu obitelj Skupnjak, s kojom počinje sljedeći slučaj. Radi se o cijeloj pletenici udovičkih brakova: **Jakob Skupnjak** (Jacobus Szkupnijak), sin Luke (Luca)⁸⁹, ženi se 18. siječnja 1778. **Helenom Flak**. Njemu je dvadeset i tri, o uzrastu mladenke nisam našao podataka. Otprilike 14 mjeseci kasnije, 4. ožujka 1779., umire Jakob Skupnjak u dobi od 24 godine, ostavljajući udovicu, bez djece rođene u braku⁹⁰.

Helena se preudaje nakon manje od jedanaest mjeseci, 26. siječnja 1780., a mladoženja je momak, **Matija Vugrinić** (Mathias Vugrinich)⁹¹. Potom, poslije nepunih devet mjeseci rodilo se dijete, Franjo (Franciscus), a druga trudnoća bit će kobna za majku: Helna umire, kako je navedeno 'in puerperio', 15. studenoga 1782. Dva dana ranije umrlo je dijete Martin, netom rođeno, 'aliquad horas'⁹². Prema bilješci u knjizi umrlih, Heleni je bilo 27 godina. ako je podatak točan, Helena bi

od mjesec dana nakon što se vjenčao. Sličan je i slučaj Pavla Habdije, koji sastavlja predbračni ugovor u kojem se podrobno skrbi za sve uvjete njegovog i mladenkinog udovištva. Nakon toga, vjenča se 30. siječnja, da bi već 14. veljače potpisao oporuku, i to ne bez razloga, jer je 15. veljače već mrtav, GMK – inv. br. 8825-B, 8825-C. Nije bilo neuobičajeno da mladi suprug ili supruga premine veoma brzo nakon vjenčanja, no slučaj Ivana Dola ipak je poseban zbog istoimene smrti dvoje djece.

⁸² HDA – inv. br. 555, str. 51, 225.

⁸³ Balog, 2023.a, str. 36-38.

⁸⁴ HDA – inv. br. 549, str. 212; HDA – inv. br. 555, str. 23.

⁸⁵ HDA – inv. br. 551, str. 30, 70.

⁸⁶ HDA – inv. br. 555, str. 225.

⁸⁷ HDA – inv. br. 555, str. 51, 226.

⁸⁸ HDA – inv. br. 555, str. 71, 260.

⁸⁹ O Luky Skupnjaku i njegovom bratu Ladislavu, remenarskim majstorima, opširno sam pisao povodom njihovog sukoba oko majstorske radionice, u koji se upliću i jetrve, Balog, 2023.a, str. 174-175.

⁹⁰ HDA – inv. br. 555, str. 264, 265.

⁹¹ HDA – inv. br. 555, str. 71.

⁹² HDA – inv. br. 551, str. 146; HDA – inv. br. 555, str. 143, 144.

prilikom sklapanja prvog braka sa Jakobom Skupnjakom, bila njegova vršnjakinja.

Matija Vugrinić ženi se za dva mjeseca, 15. siječnja 1783. **Katarinom Medved** (Catharina), mlađahnom djevojkom od tek navršenih četrnaest⁹³. Izvan konteksta teme nisam istraživao potomstvo ovog braka, koji je konačno potrajao, budući da se tek osamnaest godina kasnije, 11. listopada 1801., udovica Barbara udaje za momka **Jurja Adamovića** (Georgius Adamovich)⁹⁴.

Kroz ovu 'pletenicu', koja počinje s Jakobom Skupnjakom i Helenom Flak, pratili smo četiri braka: prvi traje 14 mjeseci, uz udovištvo od deset mjeseci. Potom slijedi brak od manje od tri godine, uz udovištvo od dva mjeseca. Tek sada dolazi do jednog braka 'normalnog' trajanja. Bez bilješke o smrti nemamo točno trajanje braka, niti udovištva, no udovica se udala skoro 19 godina nakon prethodnog vjenčanja.

Ovaj slučaj nije ni po čemu poseban: udio udovaca i udovica u općoj statistici svjedoči da su se brakovi sklapali 'nad odrom' supružnika, štoviše i djeteta, da se djeca rađaju u neprekinutom ritmu, dok god priroda dopušta.

Ovdje mogu podsjetiti na slučaj **Ivana Maltarića** (Joannes Maltarich), o kojem sam pisao uglavnom pod temom smrtnosti dojenčadi i djece⁹⁵. Ivan Maltarić rođen je u želirskoj obitelji, potkraj prve polovine stoljeća, a oženio se 15. studenoga 1766. **Magdalenom Lovrić** (Magdalena Lovrich). U braku je rođeno dvoje djece, a sin Juraj (Georgius) umro je odmah po rođenju⁹⁶. Majka ga je slijedila kroz manje od mjesec dana, 3. svibnja 1771., dakle nakon četiri i pol godine braka. Udovištvo je trajalo dva mjeseca, Ivan Maltarić oženio se 3. srpnja **Elizabetom Golubić** (Elisabetha Golubich)⁹⁷.

Ovaj brak trajao je 17 godina, te je rođeno (kršteno) sedmero djece. Sedmo dijete, kći Julijana (Juliana), umrla je u dojenačkoj dobi, 5. rujna 1788., no majka je umrla već mjesecima ranije, 30. svibnja, ali ne od posljedica porođaja. Umrla je četiri i pol mjeseca nakon poroda⁹⁸. Pažnju privlače datumi oko trećeg vjenčanja: oženio se 11. rujna 1788., udovicom **Dorotejom** (Dorothea) pokojnoga **Josipa Anđelića** (Josephus Angyelic)⁹⁹. Brak je uslijedio nakon skoro četiri mjeseca udovištva, što je, kako smo vidjeli, komotan udovički interval. No istovremeno, vidimo da se Maltarić oženio šest dana nakon smrti djeteta. Možda još snažnije od nekih kratkih udovištava, ovaj primjer svjedoči o sasvim drugačijem odnosu prema obiteljskim odnosima, braku i vjenčanjima, nerazumljivim današnjem čovjeku¹⁰⁰.

Jednako kao Maltarić, tri je braka imao i **Blaž Vrabec** (Blasius Vrabecz), poljodjelac iz Potočeca. Njegov je život manjkavo rekonstruiran, te još predstoji istraživanja da bi se, ako podaci postoje, popunile praznine. Prvi brak sa **Helenom Solar** (Helena Szolar), trajao je sedam godina, no podaci o djeci su manjkavi¹⁰¹. Helena je umrla 12. prosinca 1765., njen uzrast nije naveden¹⁰². Drugi brak sklopio je Blaž 22. siječnja 1766., nakon četrdeset dana udovištva sa **Dorotejom Horvat** (Dorothea Horvat). U braku, koji opet traje sedam godina, rođeno je troje djece, od kojih najmanje dvoje umire u dojenačkoj dobi (6 dana i dva mjeseca). Doroteja umire 29. svibnja 1773., dva mjeseca nakon zadnjeg poroda¹⁰³, da bi se za tri mjeseca Blaž oženio Helenom, udovicom **Paula Cizmića** (Paulus Cizmich)¹⁰⁴. Ova manjkava biografija, koju treba popuniti podacima o djeci i o uzrastu bračnih drugova, već navlači na određeni uzorak događanja i ponašanja.

Samo su fragmenti prisutni o životu **Elizabete Hreš** (Elisabetha Hrescs). Stupila je u brak kao djevojka od

⁹³ Iako je u Križevcima uobičajeno da i mladići i djevojke rano ulaze u brak, ovaj je uzrast ipak rijedak. Četvrtina djevojaka za udaju pouđa se prije devetnaeste, no ipak, u cijelom 18. stoljeću našao sam samo osam ovako mladih mladenki. Najmlađoj je bilo 13, opširnije: Balog, 2023.a, str. 30-31.

⁹⁴ HDA – inv. br. 555, str. 79, 115.

⁹⁵ Balog, 2023.a, str. 97, 183-184.

⁹⁶ HDA – inv. br. 555, str. 35, 219; HDA – inv. br. 551, str. 40

⁹⁷ HDA – inv. br. 555, str. 48, 220.

⁹⁸ HDA – inv. br. 557, str. 4, 5.

⁹⁹ HDA – inv. br. 555, str. 94.

¹⁰⁰ Bliski datumi oko smrti članova obitelji i vjenčanja u istoj obitelji nisu ograničeni samo na supružnike i djecu. Proučavajući brak u Roču u 17. i 18. stoljeću našao sam niz sličnih slučajeva, no ističe se bizarni slučaj *Matije* (Mattia), kćeri *Maura Buljavca* (Mauro Bugliavaz). Matija Buljavac udala se 28. studenoga 1696., a dan ranije njena je majka poginula u nesreći, pala je u bunar i utopila se. Vjenčanje nije odgođeno. HDA – inv. br. 342, str. 39; HDA – inv. br. 345, str. 36,

¹⁰¹ Listovi u knjizi krštenih 1736. – 1763. (HDA – inv. br. 550), prilikom uvezivanja su se izmiješali, posebno u razdoblju 1756. – 1763., a čini se da poneki i manjka.

¹⁰² HDA – inv. br. 555, str. 19, 192.

¹⁰³ HDA – inv. br. 551, str. 80; HDA – inv. br. 555, str. 34, 234.

¹⁰⁴ HDA – inv. br. 555, str. 54.

sedamnaest godina, 2. veljače 1750. Knjige umrlih još ne posjedujemo, pa će nam na raspolaganju biti samo nepotpun slijed datuma: nema podatka kada je Elizabeta ostala udovica, ali to se moralo dogoditi veoma brzo, jer već 12. lipnja, Elizabeta se ponovo udaje kao *relict* *Matthie Bichak*¹⁰⁵. Dakle, u ova četiri mjeseca treba smjestiti trajanje braka, kao i trajanje udovištva. U svakom slučaju i jedno i drugo je trajalo veoma kratko.

*Biografija Ivana Jakopovića (Joannes Battista Jakopovich), povezana je s dva braka, obje supruge imenom Helena. Biografija je relativno potpuno dokumentirana podacima, te je zanimljiva da se posebno prikaže. Joannes Battista Jakopovich kršten je 2. lipnja 1740., u skladu s kalendarskim načelom (sveti Ivan Krstitelj, 24. lipnja). Jakopovići su jedan od razgranatih podgaječkih rodova. U dobi od 18 godina oženio se godinu dana mlađom Helenom Bojniković (Helena Boinikovich)*¹⁰⁶. *Brak će trajati nešto više od trinaest godina, do smrti supruge. U međuvremenu, zabilježeno je da je par krstio osmero djece, a deveti je porođaj ubio i majku i dijete. Radilo se o prijevremenom porođaju ili spontanom pobačaju, u bilješci stoji: ‘Mortua est Helena Jakopovich abortus passa ex infirmitate...’*¹⁰⁷. *U toku ovih trinaest godina, supruga je, brojeći i posljednju kobnu, trudnoću, više od pola vremena braka bila trudna. O preživjelosti djece podaci su samo djelomični: od osmero krštene djece, za dvoje postoje podaci da su umrli u djetinjstvu i ranoj adolescentskoj dobi, dok za tri kćeri postoje podaci da su doživjele zrelost i udale se. Iscrpljena životom, koji se, uz sve napore poljodjelačkog života, sastojao od neumorne izmjene trudnoća i skrbi oko dojenčadi, Helena je zatrudnjela u nezgodan trenutak. U jeku poljodjelskih radova (konac srpnja), od kojih nije bila niti dana pošteđena, Helena umire u preuranjenom porođaju. Bilo joj je tek trideset godina.*

*Uz tek kratki predah, Jakopović će se ponovo oženiti: nakon manje od šest mjeseci udovištva, 15. siječnja 1772., ženi se djevojkom Helenom Sudar (Helena Szudar)*¹⁰⁸. *Upada u oči da je među svjedocima vjenčanja neki Stjepan Bojniković. Nisam istraživao da li se radi o rođaku pokojne supruge, no to je svakako moguće. Posebno, budući da je ime druge svjedokinje Magdale-
na Jakopović. Zanimljivo je da se tako zvala Jakopoviće-
va majka. Ali čak i ako to nije njegova majka, nego osoba istog imena, ovakva prezimena svjedoka ukazuju da je vjenčanje više intimni obiteljski nego svečani*

*događaj. No pored činjenice da je Jakopović ostao iznenađeno udovac u domu sa najmanje dvoje male djece, nema sumnje da je u brzini kojom ulazi u novi brak, svoju ulogu odigrala i želja za spolnom družicom, kao i želja za nastavkom proširivanja obitelji. Ipak, sudbina je ovaj puta odlučila drugačije: već devet mjeseci nakon vjenčanja, 14. listopada 1772., umire Ivan Jakopović, u dobi od 32 godine. Udovica Helena Sudar, čuvat će udovištvo tek malo dulje od godinu dana, da bi se 31. siječnja 1774. udala za udovca Jakoba Furbusa (Jacobus Furbusz)*¹⁰⁹.

Ovdje bi možda bilo zanimljivo otvoriti novu pleternicu brakova sa tri ili četiri braka Jakoba Furbusa, no ovaj puta fokus je bio na Ivanu Jakopoviću i njegove dvije Helene. Kako se ne bi razvodnila priča, ovdje ju završavam do neke druge prilike. Današnjem će čovjeku ovaj poljodjelački par iz Podgajca (odnoseći se na prvu, Helenu Bojniković), izgledati kao jedan tragičan slučaj. No za svoje okvire, oni su zapravo jedan demografski uspješan par. Najmanje tri kćeri su doživjele odrasle godine i udale se. Od preostale djece, postoji barem teoretska mogućnost da se netko od troje, oženio / udala, u neku drugu župu ili u ne malobrojne nekompletne zapise u knjizi vjenčanih. Svakako, radi se o veoma plastičnoj slici poljodjelačkog života, koja se pred nama ocrtava pažljivim čitanjem i usklađivanjem lapidarnih bilješki župskih knjiga.

Na sličan način iz župskih knjiga očitat ćemo i kratki životopis Matije Sitar (Mathias Szitar), obrtnika iz Gornjeg grada. Možda mu je ‘sitar’ bilo i prezime i profesija, no svakako ne mora bit tako. Ali u kontekstu nije ni važno: prva Sitarova žena bila je Marija, udovica Jurja Latina (Georgius Latin), a pošto su sljedeći događaji uslijedili prije 1752., nemamo bilješku o nje-
noj smrti. Brak je trajao točno godinu dana i ostao bez potomstva. Ana, udovica Ivana Kovačića (Anna, Joannes Kovachich), sa Sitarom je bila u braku osam godina, te su dobili dvoje djece. Ana je umrla *annorum circiter 30*, a (pererani) porod nije isključen kao uzrok smrti¹¹⁰. Sedam mjeseci kasnije, Sitar traži ‘treću sreću’ sa Katarinom, služavkom u aristokratskom domu Šabarićevih (Catharina, ancilla Domini Sabarich Iudici). Treći Sitarov brak trajao je jednako kratko kao prvi, godinu dana. No ovaj puta umire suprug, a Katarina se već kroz dva i pol mjeseca udaje za Andriju Rupića (Andreas Rupich)¹¹¹.

¹⁰⁵ HDA – inv. br. 555, str. 4, 5.

¹⁰⁶ HDA – inv. br. 550, str. 23, 31; HDA – inv. br. 555, str. 19.

¹⁰⁷ HDA – inv. br. 555, str. 221.

¹⁰⁸ HDA – inv. br. 555, str. 48.

¹⁰⁹ HDA – inv. br. 555, str. 56, 230.

¹¹⁰ HDA – inv. br. 555, str. 5, 8, 179.

¹¹¹ HDA – inv. br. 555, str. 24, 26, 182.

U ovom je kontekstu spomena vrijedan slučaj **Mihaela Novaka** (Michael Novak), čija je biografija sažeta u tri bilješke u župskim knjigama: oženio se 12. travnja 1744. Podaci o mladenki se ne mogu slijediti jer je veoma nejasno navedena kao *inquilina Bilhemina*. Knjiga umrlih još nema, ali brak nije dugo trajao. Mihael Novak već je za devet mjeseci ponovo pred oltarom. 11. siječnja 1745., ženi se kao udovac, udovicom **Mihaela Magdića** (Michael Magdich), kojoj nije navedeno ime. Zbog izostanka podataka, ne možemo pratiti niti drugu suprugu, a u knjizi krštenih nisu upisana nikakva Novakova djeca. Mihael Novak umro je 12. prosinca 1756., uz napomenu da je imao *annorum circiter 45*¹¹². Ovo ipak neće biti točno, posebno ako je brak s *Bilheminom* bio Novakov prvi brak. Tada bi značilo da se prvi puta oženio sa 33 godine, što je moguće, ali veoma rijetko¹¹³.

*Podacima je lijepo zaokružen život Matije Pećarića (Mathias Pecharich) iz Potočeca. Na ovom su mjestu u fokusu naravno, njegovi brakovi i supruge. Pećarić je kršten 21. rujna 1766., otac mu je Blaž, a majka Doro-teja. Prvi se puta oženio 8. veljače 1786. s nepunih dvadeset, odabranica je Barbara, kći pokojnog Josipa Desputovića (Josephus Dezputovich)*¹¹⁴. Mjesec dana kasnije, Pećarić je prvi puta udovac: Barbara je umrla 7. ožujka, u dobi od 19 godina. Tako barem piše u knjizi umrlih, a ako je podatak točan, bili su približno vršnjaci. O uzroku smrti teško je nagađati, no podsjetit ću da od 1785. traje velika glad u sjevernoj Hrvatskoj, te da u križevačkoj župi broj umrlih 1786. – 1788. dvostruko i trostruko premašuje broj krštenih. Posebno pred proljeće, gladnih godina iscrpljeni organizmi gube borbu sa svakom najsitnijom zarazom ili bolešću¹¹⁵.

Nakon osam i pol mjeseci udovištva, 29. studenoga, Pećarić se ženi opet domaćom curom, **Anom**, kćerkom pokojnog **Tome Jagatića** (Thomas Jagatich). Ana je nepune tri godine mlađa od Pećarića, pa će joj sada biti sedamnaest godina¹¹⁶. Brak traje više od 21 godine, te završava 29. prosinca 1807., smrću supruge Ane. Bilo joj je 38 godina. Nakon manje od pet mjeseci, 11. svibnja 1808., Pećarić će se vjenčati **Magdalenom**, udovicom **Luke Vrabece** (Lucas Vrabcz). Brak je trajao četiri i pol godine, te na Badnjak 1812. Matija Pećarić umire u dobi od 46 godina¹¹⁷.

Ovaj pregled nije se bavio djecom koja su ili nisu rođena u njegova tri braka, mada je izvjesno da je prvi brak bio bez djece. Cjelovito istraživanje ovog zanimljivog pojedinca s prelaza 18. i 19. stoljeća ostavljam za neku drugu priliku. Za nas je svakako zanimljivo da je potpuno prirodno i očekivano da po drugi puta udovac, na pragu treće životne dobi (u kontekstu), bude spreman za novi početak. Štoviše, sa još kraćim razdobljem udovištva, za manje od pola godine ponovo je u braku. Podsjećam na primjer **Ignaca Markovića**, koji jednako tako, negdje u kasnim tridesetima ulazi u brak, jednako nakon samo pet mjeseci udovištva, ili na **Jakoba Brađača**, koji u šestoj dekadi života, nakon samo dva tjedna udovištva, u drugom braku dobiva četvero djece. **Helena Knezić** udala se po treći puta u tridesetdevetoj, a **Helena Novak** u tridesettrećoj, te baš u tom trećem braku marljivo proširuje obitelj.

Sve naglaske iz prethodnih grupiranih slučajeva objedinjuje slučaj Andrije Rauningera (Andreas Rauningner), koji pokriva velik dio druge polovine 18. stoljeća. Slučaj ipak treba početi analizirati nešto prije, sa drugim brakom Rauningerove druge žene Ursule: Ursula se kao udovica udala još 1755. godine za Pavla Tribića (Paulus Tribich / Trivics). Nije poznato ništa o prvom Ursulinom braku, jer nigdje nije navedena djevojačkim prezimenom, a za Tribića se udaje kao udovica. Nisam posebno istraživao ovaj brak, no trajao je 15 godina, sve do smrti supruge 28. svibnja 1770. Iz bilješke u knjizi umrlih doznajemo da je pokopan u kripti franjevačke crkve u Gornjem gradu. Ovo ukazuje da bi se radilo o pripadniku lokalne elite. To je, naravno, važno da bismo pokušali odrediti i društveni položaj njegove supruge, pa tako i njenog trećeg supruge¹¹⁸.

Po drugi puta udovica, Ursula se udaje treći puta, sada za momka (adolescens), **Andriju Rauningera**. Ursula je u udovištvu provela samo dva mjeseca. Rauningera nisam pronašao u knjizi krštenih, no kao momak, trebao bi biti usred treće dekade života, ili iznimno koju godinu stariji. No ako je bio punih trideset – što bi izlazilo prema bilješci o uzrastu u knjizi umrlih – podsjećam da nevjesta u svoj treći brak ulazi nakon petnaest godina provedenih u drugom braku, te još jednim brakom prije¹¹⁹. Čak i da je ovaj prvi brak trajao kratko, nevjesta bi vjerojatno bila starija od mladoženje. Ovo je svakako moguće, čak i vjerojatno, jer je brak

¹¹² HDA – inv. br. 549, str. 280, 281; HDA – inv. br. 555, str. 174.

¹¹³ Od 404 mladića, čiji je uzrast prilikom prvog braka utvrđen, samo je 15 njih imalo 33 godine ili više. To čini 3,71% uzorka.

¹¹⁴ HDA – inv. br. 551, str. 26; HDA – inv. br. 555, str. 87.

¹¹⁵ HDA – inv. br. 555, str. 160.

¹¹⁶ HDA – inv. br. 551, str. 46; HDA – inv. br. 555, str. 88.

¹¹⁷ HDA – inv. br. 557, str. 55, 65; HDA – inv. br. 555, str. 129.

¹¹⁸ HDA – inv. br. 555, str. 14, 214.

¹¹⁹ HDA – inv. br. 555, str. 46.

trajao deset godina, do smrti supruge, što čini 25 godina u drugom i trećem braku, te nepoznat broj godina u prvom. U knjizi umrlih označeno je da je imala 56 godina. Budući da je jedino dijete u braku sa Rauningerom rođeno odmah, deset mjeseci nakon vjenčanja, a da bi tada majka imala više od 46 godina, Ursula bi u drugi brak stupila sa 31, a u treći sa 46. Umrula je 3. siječnja 1780., a 16. svibnja umire i njena jedina kći iz ovog braka, devetgodišnja Ana. I jedna i druga pokopane su također u franjevačkoj crkvi, te se čini da obitelj ovdje ima vlastitu grobnicu¹²⁰.

Rauninger tada već više nije bio sam, 20. travnja 1780. oženio se po drugi puta, djevojkom **Rozalijom Kešer** (*Rosalia Kesser*). Udovištvo je trajalo nešto više od tri mjeseca. I ovaj puta prvo se dijete rađa praktički odmah, nakon nepunih devet mjeseci, a potom još troje. Prvo dijete, kći Julijana, umire nakon dva mjeseca, a treće, sin Ivan, sa dvije godine. O kćeri Ani, koja je ime dobila po pokojnoj polusestri, nema daljih podataka, a sin Tomas umire odmah po porodu, da bi ga tjedan dana kasnije slijedila i majka. Zanimljivo je da je majka, kao i njena prva kći Julijana, pokopana u franjevačkoj crkvi¹²¹.

Dolazimo do Rauningerovog trećeg braka. Već do sada vidimo da nismo svjedoci dugotrajnih udovištava, ali ovaj puta rokovi se dodatno zgušnjavaju. Vjenčanje se dogodilo 5. veljače 1786., a nevjesta je udovca **Tadije Prauna** (**Brauna**), **Terezija** (*Theresia, Thadeus Praun / Braun*). Rauninger je udovac od 22. prosinca, mjesec i pol, dok je mladenka udovica tek malo više od dva tjedna, od 19. siječnja. Zanimljivo je da je ranije među svjedocima i kumovima višekratno ponavlja neki **Juraj Braun** (*Georgius Braun*). Ako se radi o rođaku Tadije, to bi ukazivalo na povezanost obitelji, pa tako i na činjenicu da odabir nove supruge nije slučajna. Brak je trajao kratko, a nisu zabilježena djeca. Najprije je 12. lipnja 1788. umrla Terezija, ‘annorum circiter 30’, a dva mjeseca kasnije, 12. kolovza i Andrija Rauninger¹²².

Dakle, kao što sam unaprijed nagovijestio, biografija Andrije Rauningera, kao i njegove prve supruge Ursule, objedinjuje mnoge važne obrasce ponašanja: višekratne brakove žena, brak nakon smrti u porodu, te brzo sklapane brakove i veoma kratka udovištva. No pogledajmo što imamo kad se podvuče crta. Andrija

Rauninger imao je tri braka, te petero djece, od kojih je možda jedno doživjelo adolescentske godine.

Iako se njegov drugi i treći brak, a dijelom i prvi, događaju u kriznoj devetoj dekadi 18. stoljeća, te gubi ženu i dvoje djece u godinama ‘velike gladi’, radi se o bogatoj obitelji, čija djeca sigurno nisu gladovala, čiji se članovi pokapaju u kriпти franjevačke crkve, što je bilo prestižno i skupo. Općenito obitelj je ugledna, pa se kao kumovi i svjedoci upisuju franjevački i pavlinski redovnici, te župnik iz Gornje Rijeke. Posebno upada u oči svjedok na drugom Rauningerovom vjenčanju *professorus Vitus* (Vito) **Rauninger**, franjevac. Vratimo li se na početak, čini se da je Rauninger već bio vezan uz crkvene, a posebno franjevačke krugove, što je možda i odredilo odabir prve supruge, čija se obitelj jednako pokapa u franjevačkoj kriпти. Odabir mladenke, po drugu puta udovice, zanimljiv je. no tu ima još nešto: kad je Rauninger 1788. umro, upisano je *annorum circiter* 50, što bi značilo da je rođen oko 1738¹²³., te da se prvi puta oženio sa više od 30. Obzirom da u Križevcima i momci i djevojke rano stupaju u brak, to bi bilo iznimno, ali ne i nemoguće¹²⁴. S druge strane neka posebna okolnost zbog koje bi se Rauninger oženio tako kasno objasnila bi iznenađujući odabir mladenke, drugi puta udovice, a koja je također prešla tridesetu.

Umrežavanje obitelji sa predstavnicima gradske elite, a posebno tijesno povezivanje s crkvenim krugovima karakteristično je za srednji sloj s ambicijama uspona na društvenoj ljestvici. Svjedočenje i kumovanje redovnika i župnika, kao i prestižno posjedovanje obiteljske kripte u franjevačkoj crkvi, sve svjedoči o dobro stojećoj uglednoj obitelji, koja, međutim nije unatoč tome zaštićena od masovnog umiranja djece, smrti pri porođaju i ostalih nevolja, koje kroz ovu dekadu posebno eskaliraju.

Ponovit ću ovdje ukratko naglaske iz biografije brusača noževa **Luke Dijaneša** (*Lucas Dianas*), sina poljodjelaca iz *Dijankovca*. Iako sam nedugo pisao o njegovom društvenom skoku, kao i o brakovima, za ovaj je kontekst posebno zanimljiv, pa nije zgorega ponoviti barem ukratko¹²⁵. Kao potomak poljodjelačke obitelji, *Dijaneš* je svojom marljivošću uhvatio važnu stepenicu na društvenoj ljestvici, uznapredovavši u obrtnički stalež. No krenimo redom: kršten je 14. rujna 1814., te se 27. siječnja 1845. vjenčava **Katarinom Kraić** (*Cathari-*

¹²⁰ HDA – inv. br. 551, str. 66; HDA – inv. br. 555, str. 267, 269.

¹²¹ HDA – inv. br. 555, str. 72, 159.

¹²² HDA – inv. br. 555, str. 87, 159; HDA – inv. br. 557, str. 4, 5.

¹²³ Radi se baš o godinama koje su u knjizi krštenih pomiješane prilikom uveza, a čini se da se pri tome neki listovi i gube. Stoga nije moguće nagađati radi li se o izgubljenom upisu ili je možda Rauniger podrijetlom iz druge župe.

¹²⁴ U toku 18. stoljeća, odnosno između 1702. i 1809., pronašao sam 25 mladoženja starijih od 30 godina. Radi se o 6,19% mladića kojima sam utvrdio uzrast prilikom prvog braka.

¹²⁵ O slučaju Luke Dijaneša pisao sam: Balog, 2023., str. 168-169.

na Kraich), udovicom **Ivana Brateljja** (Joannes Bratelj). Katarina je bila iz (unijatske) grkokatoličke obitelji, te se obred događa u grkokatoličkoj crkvi¹²⁶. U brak Katarina je dovela troje djece, a već nakon sedam mjeseci braka, 28. kolovoza, kršten je sin Matija. Matija umire uoči prvog rođendana. Njegova majka umire 15. siječnja 1848., pokopavši prije toga dvoje od svoje četvero djece¹²⁷.

Nožarski majstor ostaje sa dvoje pastorčadi, te se ženi već nakon pola godine udovištva, 17. srpnja 1848., djevojkom **Anom Medenec** (Anna Medenecz). Ana je iz donjogradske obitelji, a udaje se sa 17 godina¹²⁸. U braku s Anom Dijaneš ima petero djece, od kojih troje umire u dojenačkoj dobi ili djetinjstvu. Ana umire 3. travnja 1859., u dobi od 28 godina, a 2. srpnja, nakon tri mjeseca udovištva, Dijaneš traži treći početak. Odabranica je **Antonija** (Antonia) udovica **Jurja Hrleca** (Georgius Herlec)¹²⁹. Dijanešu je sada 45 godina. Nakon petnaest mjeseci braka, rađa se dijete, koje umire za pet dana. Dalju sudbinu nožara Dijaneša još nisam istražio.

Slučaj nožara Dijaneša dovoljno je važan da njime zaključim ovaj niz mini-biografija vezanih uz temu drugog braka, ne samo zbog toga što stoje kronološki na zadnjem mjestu. I kad smo već kod datuma. Odmah uočavamo da ovaj slučaj, koji ulazi duboko u 19. stoljeće, pokazuje isti uzorak ponašanja kao i čitavo 18. stoljeće. Tri braka slijede uz kratke udovičke predahe, nastavlja se niz rađanja djece. A na žalost vidimo da se niti u preživjelosti djece ništa ne poboljšava tijekom poldrug stoljeća koje pratimo.

Dijaneš se po prvi puta ženi u grkokatoličkoj zajednici, što ne izaziva nikakve zapreke, jer se radi o 'sjedinjenoj' crkvi (unijati), ali je ipak u knjizi vjenčanih njegovo ime napisano nakon imena nevjeste. Katarina, kao udovica dovodi troje djece iz prvog braka, od kojih jedno umire prije majke. Nakon što ona umre, dvoje preživjele djece Katarine i njenog prvog muža odrastaju u Dijanešovoj obitelji. Kada se on ponovo oženi, djeca će živjeti u obitelji uz oca, koji im nije otac i majku koja im nije majka. Dijaneš je podrijetlom iz poljodjelačke obitelji, iz sredine gdje se mnogo češće pojavljuju složene obitelji. No on je sada građanin, zanatlija, te stanuje u domu sa suprugom i djecom, osnovnom, neproširenom obitelji. Na taj je način upisan u knjigu Stanja duša (*Status animarum*), te su u domu s njime upisana djeca pokojne, kao i žive supruge. Ovo je važan podatak za

pitanje kakva je sudbina djece čija majka ostane udovica, pa se preuda.

Obitelji koje sam ovdje pokušao rekonstruirati, uglavnom kroz događaje zabilježene u matičnim knjigama, protegnute kroz poldrug stoljeća, povezuje činjenica da su sve uključivale brakove u kojima sudjeluju udovci i/ili udovice. Neke obiteljske priče, doduše započinju brakom između mladića i djevojke, no uglavnom veoma brzo obudovjeli partner sklapa drugi brak. Pokušaj da primjere organiziram u neakve cjeline unaprijed je osuđen na veoma ograničen uspjeh, jer se kroz primjere događaji prepliću. Rodilje umiru u trećem braku supružnika, što ih svrstava u dvije moguće grupe, a ako to i samoj ženi nije prvi brak, primjer će biti razapet između sve tri tematske cjeline. Stoga su ove cjeline predložene samo zbog lakše prohodnosti kroz tekst. Uz velik broj primjera, kao i neke navedene u mojim ostalim tekstovima, samo je po sebi razumljivo da nije moguće obuhvatno pokriti problematiku drugog braka na uzorku od četiri tisuće brakova, od kojih je oko 40% u nekoj kombinaciji udovičkog braka. Stoga sve ove primjere treba shvatiti u smislu Chaunuovih 'prokrčenih staza kroz preveliku masu podataka'¹³⁰. Ipak, neki se uzorci žilavo ponavljaju, pa ćemo ih koristiti u pokušaju predlaganja određenih zaključaka. No prije toga na čas ću se osvrnuti na uvodnu opasku o izostanku tematske cjeline 'braka iz interesa'.

O ČEMU OVAJ TEKST NE GOVORI, A MOŽDA BI TREBALO?

Kroz grupiranje određenih uzoraka i modela ponašanja, nastojao sam široko obuhvatiti temu udovištva i *drugog braka* u posttridentskom razdoblju. Temu sam odabrao jer obuhvaća čak još više aspekata obiteljskog života nego 'prvi brak'. Uvodno sam napomenuo da je *drugi brak* svaki brak koji slijedi nakon braka, tako da u ovom kontekstu nema bitne razlike između drugog, trećeg i četvrtog braka. Drugi brak obuhvaćen je kroz pitanja udovištva, trajanja udovištva, uzrasta u kojem muškarci i žene postaju sudionici događaja, a uzgred i kroz pitanje djece u brakovima.

Uz iznesene opće podatke na temelju prethodnih istraživanja i izlučenih statistika, nastojao sam pružiti što potpuniju sliku kroz životne primjere pojedinaca, rodova i obitelji. Ono što sam u odabiru primjera izbj-

¹²⁶ HDA – inv. br. 552, str. 223; HDA – inv. br. 1587, str. 6.

¹²⁷ HDA – inv. br. 554, str. 12; HDA – inv. br. 558, str. 49; HDA – inv. br. 1588, str. 14.

¹²⁸ HDA – inv. br. 556, str. 106.

¹²⁹ HDA – inv. br. 55K Sv. III., br. 26, str. 23; HDA – inv. br. 55K Sv. II., br. 16/1859.

¹³⁰ Chaunu, 1977., str. 160.

gao, tema je ‘braka iz računa’. Nisam to zanemario zbog toga jer bih problem smatrao nevažnim, nego naprotiv, jer mu želim posvetiti opsežnije istraživanje. Opravdanom prihvaćam primjedbu da je svaki brak u jednom svom dijelu brak iz interesa. Svaki mladoženja u vrijeme kada zajedno s obitelji želi odabrati djevojku za sebe, ima pred očima virtualni ‘bazen’ odgovarajućih partnerica, a nije najmanje važan društveni okvir koji je determiniran statusom samog proscia. I taj aspekt braka, naravno, uključuje interes, a zainteresiranom čini i prošćevu obitelj. No dok god se ovaj odabir odvija među relativnim vršnjacima, koji ne pecaju po tuđim ‘bazenima’, dokle god se interes svodi na gazdinu želju da mu sin sa tazbinom okrupni imanje, dok se zanatlija želi zbliziti ili ojačati postojeću bliskost i pojačati klastar unutar branše, dok se lokalna aristokracija umrežuje, ne možemo govoriti o braku iz interesa, možda o braku uz interes. Međutim, *ancilla* (služavka), koja služi starog udovca, pa mu se uvuče u postelju i u brak, skorojević koji ženi bogatu udovicu u *četvrtj* životnoj dobi, kako bi se ‘špinčio’ njenim novcem i napredovao njenim vezama i poznanstvima, beskrupulozni skrbnik koji silovanjem prisiljava šticeenicu na brak, kako bi preuzeo njen kapital, uvode nas u sasvim drugi diskurs i traže drugačiji pristup teško spojiv sa predloženim radom. Pa čak i kada ne postoji naglašena asimetrija, kada se moćni udovac aristokrat vjenča mladom bogatašicom iz istih društvenih krugova, u takvom je braku interes ispred svakog drugog motiva.

Svi su ovi slučajevi zanimljivi za sagledavanje braka iz još jednog kuta, no specifični su jer sa sobom nose bogato dokumentirane priče, o kojima postoje isprave, bračni ugovori, ostavine, te sekundarna građa. Unošenje primjera poput npr. Križevčanke **Terezije Ščetar** (Theresia Schetar), **Franciske** (Francisca), služavke kapetana **Švajgera** (Svaiger), ili suca **Kešera** (Kesser), preopteritilo bi i zagušilo temu. Ovi slučajevi, o kojima sam nedugo pisao (barem nekima od njih), traže dalje istraživanje i drugačiji kontekst, što ostavljam za drugu priliku¹³¹.

Ono o čemu također nije bila riječ je pitanje, što kada drugi brak izostane, a trebao se dogoditi. Ovdje se radi o slučajevima (uglavnom mladih) udovica, koje se iz bilo kojeg razloga ponovo ne udaju. Nerijetko, takve žene ipak osnuju stabilnu, ili manje stabilnu zajednicu, iz koje se tada rađaju nezakonita djeca, a društveni pad je neminovan. Ova tema koja se samo prividno ne doti-

če teme *drugog braka*, zapravo umnogome upotpunjava sliku o društvenom okviru koji se jednako odnosi i na osobe koje uspješno realiziraju svoj ‘brak poslije braka’¹³².

PREMA SINTEZI – ŠTO SU NAS NAUČILI OBRADENI PRIMJERI?

Brak koji se događa od kraja 16. do početka 20. stoljeća, dakle kroz više od tri stoljeća, možemo zajedničkim imenom nazvati *tridentskim brakom*¹³³. Brak je sakrament kojega ne podjeljuje Crkva, nego ga razmjenjuju mladenci pod okriljem crkve. U središtu ovog braka su načela javnosti, sposobnosti i voljnosti mladenaca, te nerazdruživosti, bračne vjernosti i privrženosti ‘u dobru i zlu’, dok smrt ne rastavi. Brak se vidljivo realizira kroz obitelj i dom, te podizanje potomstva. Sve što pri tome vrijedi za brak mladića i djevojke, potpuno se jednako proteže i na *drugi brak*.

U Križevcima čak se 40% brakova sklapa uz sudjelovanje udovca / udovice. Svaki peti mladoženja i skoro svaka treća mladenka ulazi u brak drugi (treći, četvrti...) puta. To je visok postotak, posebno, uzmemo li u obzir da ovi brojevi nisu konačni, a sve promjene kroz buduća istraživanja, idu u korist udovaca / udovica. Jedan od mogućih uzroka ovakvom udjelu obudovjelih je uzrast stupanja u brak djevojaka i mladića. Mladići prosječno ulaze u brak sa 23,60 godina, uz napomenu da je do dvadesetčetvrtke oko 55% mladića oženjeno, dok djevojke ulaze sa prosječnih 20,81 godina, te ih se pola udalo do dvadesete. Do dvadesetčetvrtke uglavnom su se poudavale (oko 85%). To je svakako važno. Udovištvo vrlo lako nastupi dok supruga tek prevali dvadesetu, ako ne i ranije. U sredini koja se – kao uostalom svaka sredina Europe 18. stoljeća – neumorno bori sa dojenačkom smrću i smrću djece, koja se novim krštenjima utrkuje sa ukopima, nezamislivo je rasipanje demografskog potencijala, ako mlad udovac ili udovica predugo čuvaju uspomenu na pokojnika. Naravno, jednako je važna činjenica da ovo konzervativno društvo ne može zamisliti nikakav oblik spolnog odnosa koji se događa izvan braka. U manjoj mjeri udovci, ali udovice svakako, riskiraju pad na samo dno društvene ljestvice, popuste li nagonu, pa još dozvole da grijeh izađe na vidjelo. U Križevcima nizak je postotak nezakonite djece, odnosno djece rođene izvan braka, a među majkama, u

¹³¹ Ovu sam problematiku tek naćeo i prezentirao sa nekoliko primjera u svojoj knjizi ‘Križevci u galantnom stoljeću’, Balog, 2023.a, posebno u poglavlju ‘Društveni položaj mladenaca’, str. 55-84, ali i na mnogim drugim mjestima, koja će ćitalac sam lako pronaći. Također: Balog, 2023.

¹³² Temu sam prezentirao ranije, Balog, 2021., str. 43-46; Balog, 2023.a, str. 200-203.

¹³³ Opširnije: Mogorović Crljenko, 2012., str. 75-86.

nemalom se postotku pojavljuju udovice¹³⁴. Svakako na prvo mjesto kao motiv ovakvog ponašanja treba postaviti želju za spolnim druženjem, mada ne treba sasvim isključiti i želju za potomstvom po svaku cijenu.

PROVODADŽIJE ZA ARISTOKRACIJU – A ZA PUK?

Iz svih ovih motiva, spolne želje, materijalne sigurnosti za sebe i djecu, izbjegavanja rizika od bluda, te nastavljanja obitelji kroz potomstvo, za svakog je mladog udovca i udovicu potreba da se što prije ponovo 'zbrine', zajednička, od strane zajednice, obitelji, kao i samog mladog udovca / udovice. Stoga je razumno pretpostaviti i ulogu *ženidbenih posrednika* od zanata (provodadžije). Iako nemamo podataka o prisutnosti provodadžija među pukom, te ih zacijelo nećemo niti naći, posredno doznajemo da je ženidbeno posredovanje praksa u tom vremenu. Jer ono što nije zabilježeno za puk, bilježi se kod aristokracije. Tako Krčelić, o drugom braku **Baltazara Magdalenića** (Balthasar Magdallenić): *Prva mu je žena bila udovica Hranilović, a kad ju je izgubio, Najšićevim nastojanjem oženi se Terezijom rođenom Ščetar ili Šumečki, udovicom podžupana Bengera*¹³⁵. 'Nastojanje' protonotara Najšića ne treba shvatiti kao posredovanje pučkog provodadžije, nego kao dogovaranje, možda i utvrđivanje uvjeta, sve sa svrhom da sâm promućurni Najšić proširi svoju mrežu utjecaja. Kako vidimo i ovdje se radi o braku udovca i udovice. No, još je bolji primjer ženidbenog posredovanja župnika Gradinskog za svog orguljaša **Ivana Kešera** (Joannes Kesser). O svemu nas opet informira indiskretni Krčelić, napominjući kako je Kešer *zagovorom župnika Andrije Gradinskog dobio za ženu neku udovicu koja je u Križevcima posjedovala znatan imetak*¹³⁶. Župnik, koji je dobro poznao svoje župljane, njihovo stanje i probleme, možda se i nije ograničavao samo na prestižne brakove, nego je bio najlogičniji savjetnik i zadnjem poljodjelcu iz Potočeca.

Zašto je važna digresija o mogućim ženidbenim posrednicima? Zapravo je teško drugačije objasniti kako je moguće da uciviljeni udovac Pavao Hlepčić, kojem žena umire devet dana nakon poroda, da već za 25 dana stoji pred oltarom pored nove odabranice, da aristokrat Josip Domišljan nalazi za pola godine, a

potom ponovo za četiri mjeseca po smrti prethodne supruge, novu odabranicu iz odgovarajućih društvenih krugova, a Jakob Bradač, kada nakon dugotrajnog braka izgubi suprugu, već za dva tjedna je pred oltarom. Jednako brzo oženit će se i Mihael Kuntić, koji je prvu ženu izgubio od posljedica poroda, što svakako nije mogao predvidjeti. I kada nisu u pitanju ovi najuočljiviji primjeri brzog ponovnog vjenčanja, udovištva od 3-4 mjeseca uobičajena su, a nisu rijetka niti kod udovica.

Najviše upadaju u oči primjeri udovaca, koji su mladu suprugu izgubili *in partu* ili *in puerperio*. Kod ostalih slučajeva mogli bismo pretpostaviti neku tešku bolest u kojoj supruga već leži, dok se nad njenom posteljom šaptom odigravaju dogovori 'za poslije'. No smrt u porodu dolazi iznenada. Ne dolazi u obzir niti ideja da suprug planira i dogovara 'što ako', pa možemo jedino pretpostaviti vještog i dobrog poznavaoa prilika, koji uvijek ima spremnu koju mladu curu, možda malo šepavu, možda siromašnih roditelja bez miraza, ali pravu priliku za udovca zatečenog u domu sa pokojim malim djetetom.

O LJUBAVI I OSTALIM EMOCIJAMA PREDMODERNOG DOBA

Suvremenog čitaoca vjerojatno će posebno zanimati *emocije* među bračnim drugovima i među članovima obitelji. Suvremeni se brak uglavnom vrti oko emocija: mladi (kao i manje mladi), zaljubljuju se i nitko ne vidi nešto čudno ako baš i nisu iz istih društvenih okvira, jer ako se vole, to opravdava sve. Štoviše, među tekovine sekularnog društva ide i civilni brak i razvod, a ljubav je jednako opravdan motiv razvodu i drugom braku, kao što je bila i motiv prvom braku. Društveni okvir i kultura kroz različite medije mitlogiziraju ljubav, a u međuljudskim i obiteljskim odnosima pojavljuje se kao nezaobilazan način. Naravno, to ne znači da živimo u zrakovom prostoru, ni današnje vrijeme nije imuno na dobro sračunate brakove, u koje partneri ulažu sasvim različite potencijale, no to nisu primjeri koje možemo smatrati uobičajenim motivom za brak. Lako je moguće, stoga, upasti u zamku uvjerenja da su osjećaji vanvremenska kategorija i da su morali na jednak način biti

¹³⁴ Balog, 2021., str. 38; Balog, 2023.a, str. 198. Identificirano je 15 slučajeva da je udovica rodila *illegitima*, no samo je manji postotak svih slučajeva nezakonite djece identificira. Tako, nakon *ancilla*, udovice čine najbrojniju skupinu majki.

¹³⁵ Krčelić, 1952., str. 461-462

¹³⁶ Krčelić, 1952., str. 286; O slučaju orguljaša Kešera, koji je probitačnim brakom dogurao do mjesta gradskog suca i plemićkog suca Županije, opširnije sam pisao: Balog, 2023.; Balog, 2023.a, str. 64-75.

presudni za odabir bračnog druga / družice u svakom historijskom okviru¹³⁷.

Pred opasnošću da propadnemo u bezdan neargumentiranih pretpostavki i procjena, odmah na početku moram reći da baš i ne posjedujemo mnogo građe. Lapidaran govor crkvenih knjiga ne govori o emocijama niti između redova, te smo oslonjeni na ostalu građu, kao i na sekundarna vrela, poput kronika suvremenika. **Pavao Habdija** (Paulus Habdia), kao udovac, sastavlja 24. siječnja 1788., svoj bračni ugovor, a nama je zanimljiv uvodni izričaj:

Ja zdola napiszani Pavel Habdia vdovecz nikoga neimajuchi zvan Gna Boga ij Dobreh Priatelov zato dobro premiszlavajuchi szveta ovoga ...ij mojega teskoga ... ztalis sivlenija kai nikaj uffanija dabi zpoznal selu ij volu Moju preobernul jeszam ij stalis moi premeniti da bi dokonchal meni za naj moju szada Zarucsniczu a na potlam pako za naj lublenessu Hisnoga ztalisa Paidassiczu ... rogijenu Mariczu Poszavecz osztavlenu pako s pokojinega negdassnega Mathiasa Pavesich vdovu poleg volije Bosanszke izebral jeszem kojoj iz prave szercza Mojega Lubavi koju szada ij na potlam vsigdar imati selim ij obecsuvam proti nioj od nikuga pritrucz an niti napucsen ...

Jednako je zanimljiv uvodni izričaj zaručnice:

Na iszti gore Napiszani nachin Ja Maricza vdova pokoinoga negdassnega Mathiasa Pavecish poklam kam niyu drobnu Decsiczu imajuchu kateru krepiti ij hraniti nemogucs szama jeszem zato ztalis moj udovichki premeniti selejnega meni poleg Miloscsu Bosanzke za mojega lublenoga Zaruchnika ij Zvetom pisanoga Zakona Paidassa vernoga postuvanoga Pavla Habdiu izebrala ij izvolila jeszem kojemo za potlasnu nijegovu vernu Lubaf proti meni noszehu...¹³⁸

Kao što vidimo njihovi uzajamni izrazi obiluju vjeronom ljubavlju, uz naglasak da odabir partnera / partnerice nije od nikuga pritrucz an niti napucsen. No isto tako uz manje baroknog ornata naglašeni su i drugi motivi za ovaj udovičko – udovački brak. Pavao priznaje da je odlučio *stalis moi premeniti dabi dokonchal*, a zaručnica Marica još je određenija, *poklam kam niyu drobnu Decsiczu imajuchu kateru krepiti ij hraniti nemogucs szama*. Izričaji o uzajamnoj ljubavi zapravo nisu niti lažni niti pretjerani, nego proizlaze iz onovremenog shvaćanja ljubavi. Ljudi se vole, štoviše, zaljubljuju *zato što su odabrali da budu skupa*, a ne, kako bi

bilo bliže našem suvremeniku, *da su skupa zato jer su se zavoljeli i zaljubili*¹³⁹. Jednaku ljestvicu vrijednosti predložiti će i meštar čizmara **Josip Pavliček** (Joseph Pavlichek), opet udovac, koji 22. siječnja 1808. vjenča udovicu. Štoviše, Pavliček je nešto detaljniji:

Ja Joseph Pavlichek Szlobodnoga ij Kralevszkoga Varasa Krisevachkoga Purgar ij Plemenitoga Czecha chismarszkoga Majstor premislav moj vdovichki stalis za lakse ravnajnije Gozpodarstva mojega ij odhrajnjenije dechicze moje zpervum Thovarusiczom zadobljena szam szobum odkonchal jeszem nazopet poledi obichanija ij naredbe Szvete Matere Czirkve vu Szveti Hisni zakon sztupiti zebal jeszam meni za vezda za naj Draksu Zaruchniczu naskoro pako buduchu Thovarusiczu osztavlenu Vdovu Janu Plemenitoga Andreasa Osegovicha, kojoj ja iz one koju proti nioj imam ztalne ij isztinszke ljubavi ...¹⁴⁰

Iako uvodni izričaj opet poentira potvrda *ztalne ij isztinszke ljubavi*, ova je ljubav potaknuta potrebom za ženskom rukom u vođenju gospodarstva, kao i briga oko sitne dječice, kojoj udovac nije dorastao. Predbračni ugovor **Imbre Gajskoga** (Emericus Gaiszky) i **Katicce Vodopije** (Catharina Vodopia), datiran 16. lipnja 1798., ipak je poseban i možda, barem između redova, svjedoči o emocijama bliskijim shvaćanju suvremenog čovjeka:

Poklam kam Ja zdola napiszani Imbro Gaiszky Udovecz premisljavajucn moj teski udovichki staliss zbog lakssega sivlenija ij povekssanija Goszpodarstva mojega premenito bi bil nakanit zaradi thoga izebralsi jeszem za moju najdragssu zaruchniczu postenu ij vrednu Devoiku Katiczu rogijenu Vodopia ij nije za doiduchu moju naj Lyublenessu Thovarussiczu vuzeti ij zpoznati dokonchal jeszem.

Posebno je zanimljiv Katičin odgovor:

Ja Katicza Vodopia iz Szella Radoischa za szada buducha vu Divojachkom sztalsu dokonchavssi zmemum sztalis thaj premeniti izebralaszi jeszem za mojega naj dragssoga Zaruchnika gore imenuvanoga Imbria Gaiszky Plemenitog ij Kralyevszkoga Varossa Krisevachkoga Purgara ij mestrie szvoje Choussa kojega kak goder Ja iz isztinszke ij prave Lyubavi proti Nyemu imane ij od Nyega szpoznane za doiduchega mojeg naj lyublenessoga Thovarussa vuzeti ij Szpoznati sztalno ij isztinszko bi bila dokonchala ij kajti Ja bi bila od Sziromaskih Roditelov Rogyena neimajucha imetka sztalno-

¹³⁷ Među suvremenim znanstvenim školama proučavanja obitelji i obiteljskih odnosa postoji i usmjerenje koje u prvi plan stavlja međusobne osjećaje, uz stalnu opasnost da upadne u zamku korištenja suvremenih sustava vrijednosti u prošlim vremenima. Takozvana 'psihohistorija' na taj način predstavlja sliku prošlosti iskrivljenu zrcalom suvremenosti, opširnije: Mitterauer, 1981., str. 49.

¹³⁸ GMK – 8825C.

¹³⁹ Ivetic, 1991., str. 157.

¹⁴⁰ GMK – 6827.

*ga kojega bi mu akobimisze predi szmert pripetila ij prez odvetka zovoga szveta preminuti osztaviti ij zapiszati nistermanyen zapisujem Nyemu naj vekssi kinch moj czvet Divojachki ij zapiszujem iliti zavestijem Nyemu Lyubav ij vernoszt vu mozeni sztalnu ij isztinszku do zadnye vure Sivlenya mojega*¹⁴¹.

Katica je siromašna, ali, što zaručnik u prvoj rečenici naglašava, *postena ij vredna Devoika*. Kako ulazi u prvi brak, kod nje izostaju svi drugi motivi osim ljubavi, koju višekratno naglašava kao jedini poticaj za odabir zaručnika. Kako obitelj ne posjeduje ništa što bi mogla zapisati zaručniku u slučaju smrti, ona mu zapisuje *naj vekssi kinch moj czvet Divojachki ij zapiszujem iliti zavestijem Nyemu Lyubav ij vernoszt vu mozeni sztalnu ij isztinszku do zadnye vure Sivlenya mojega*.

Nešto je kasnijeg datuma ugovor Janka Bubanovića i udovice Mariane Rapputini, sastavljen 14. srpnja 1835., pa se struktura ugovora ponešto promijenila, ugovor je sažetiji, te počinje zajedničkim uvodnim izričajem oboje zaručnika:

*Ja Janko Bubanovich Tkalechki mester ij Ja Mariana vdova Steiner rodyena Rapputini poleg obichaja Szv Matere Czirkve Rimzko – Katholichanzke zasztupljemo vu hisni Zakon vu kojem jeden drugomu vernozt zakonzku ij vszevdilnu Ljubav tija do szmerti jeden drugomu tverdno obdersavati obechujemo*¹⁴².

Iako se struktura ugovora mijenja, te izostaje barokni ornatus kićenih fraza, ljubav zauzima središnje mjesto, uz neizostavne epitete, da je vjerna i doživotna. Pa ipak, tu ljubav o kojoj govore bračni ugovori, ne treba shvatiti u smislu emocije, kojom ju današnje vrijeme doživljava. Iz ovih izričaja proizlazi da je upitno treba li je uopće smatrati emocijom. Čini se da je bračna ljubav bila jednako tako bračna dužnost kao i vjernost i predanost obiteljskim i bračnim dužnostima, ili bolje rečeno metafora svih tih svojstava idealnog braka. Obećati ljubav do kraja života, drugim je riječima značilo obećati i vjernost i iskrenost, kao i poštnu podjelu zemnih uživanja, te predano vršenje ‘bračnih dužnosti’. To nije osjećaj koji je prethodio sklapanju braka, odnosno koji dvoje potiče na zajednički život, nego preuzeta obveza i posljedica ovog bračnog života. Ovo ne isključuje činjenicu da su mladi parovi nekad s većim veseljem prihvatili odabir i s većom strašću se prepustili tjelesnim druženjima. Dobro situirani majstor Gajski prihvatio je siromašnu djevojku Katicu, koja je bez sumnje bila zdrava i privlačna, te je obećavala ubuduće uživanje u susretima, kao i zdravu dječicu. Kada Pavao Habdija naglašava da nije niti od koga potaknut, a kamoli priti-

snut na izbor udovice Marice Posavec, vjerojatno ne govori punu istinu: međusobni odabir udovaca i udovica zasigurno se odvijao prema dogovorima i savjetima, no kada je dogovor postignut, okvir vezi dat će sve ono što tadašnji čovjek podrazumijeva pod riječi *ljubav*.

Veze, koje postaju brakovi između udovaca, u svim kombinacijama, vjerojatno se odvijaju drugačije nego veze mladića i djevojaka. Društvo je konzervativno i ustrojeno prema pravilima koja uključuju i društvene staleže i odgovarajuće ‘bazene’. Sajmeni dani i crkveni godovi bili su svakako prilika da se seoski momci i cure zagledaju, možda i ukradu koji ples i koju minutu razgovora, što je moglo probiti i okvire svojeg sela, kao i ocu priželjkivanog susjedovog sina ili kćeri, ali nije odmah uključivalo i gradske zanatlije, časnike i civilne službenike. Svaka je društvena grupa imala svoje prilike da se susreću. Ovo doduše smanjuje bazen partnera / partnerica, ali u većoj župi, kakva je križevačka, barem će šire grupe poput poljodjelaca i zanatlija, naći partnera ili partnericu. No kako se penjemo po društvenoj ljestvici, a istovremeno i kako prelazimo s prvog na drugi brak, bazeni će postajati plići, a prigodice i presahnuti. Sudac Domišljan nalazi suprugu u Jalžabetu, vojvoda (*vaivoda*) Benger u Koprivnici¹⁴³, a Terezija Ščetar u Križevce dovodi zagrebačkog podžupana Magdalenića.

Drugi brak prema navedenim primjerima i prema općim podacima, naravno je i očekivani nastavak svakog braka, prekinutog iz bilo kojeg razloga za vrijeme trajanja fertiliteta supružnika. Takav drugi brak želja je preživjelog supružnika, čiji su motivi spolno druženje i održavanje potomstva, kao i materijalna sigurnost i briga oko kućnih poslova i djece. Kao takav, drugi je brak ne samo društveno prihvatljiv nego i očekivan i potican od zajednice, kako bi se nastavilo potomstvo i kako bi se izbjeglo rizično ponašanje. Ovisno o društvenom okviru, drugi brak na jednak način nastavlja i funkcije prvog braka, proširenje utjecajnih mreža aristokracije, umreženje obrtničkih branši, kao i održavanje, te okrupnjavanje gospodarstva. Drugi brak jednako je odgovoran za skrb o djeci kao i biološki preminuli roditelj, a slučaj nožara Dijaneša svjedoči da se kroz nasljeđivanje iz braka u brak u obitelji nađu djeca kojima ni jedan roditelj zapravo nije biološki roditelj. U pravilu briga o djeci je nepromijenjena.

Nastojao sam fenomen *drugog braka* predmodernog doba, poglavito 18. stoljeća (galatno stoljeće!), obraditi kroz brojčane podatke i statističku prisutnost u društvu, te ove podatke obogatiti dodavanjem različitih kriterija. S druge strane, na sličan način kako sam i rani-

¹⁴¹ GMK – 6662.

¹⁴² GMK – 11278.

¹⁴³ Odnosi se na Bengerovu prvu suprugu Anu Natuliju, kćer koprivničkog časnika.

je obrađivao teme iz demografije predmodernog doba, pokušao sam kroz odabrane primjere dati dodatnu dimenziju suhoparnoj statistici. Ovaj segment ima za cilj dodatno rasvijetliti još jedan aspekt svakodnevnog obiteljskog života 18. stoljeća, što je bio i predmet moje knjige 'Križevci u galantnom stoljeću'¹⁴⁴, a koja zbog opsežnosti nije mogla jednako preuzeti podrobnu obradu svake podteme obiteljskog života.

LITERATURA

- Balog, Zdenko. 2016. Magda Logomer Herucina. *Cris* XVIII/1. Križevci. 119–132. [Balog, 2016.]
- Balog, Zdenko. 2021. Rekonstrukcija obitelji u 18. stoljeću – u kontekstu društvene povijesti – metode, teškoće, ishodi. *Zbornik Janković* 5-6, Bjelovar. 9–49. [Balog, 2021.]
- Balog, Zdenko. 2021. Nezakonita djeca (Filli illegitimi / filiae illegitimae) i kopilad (spuri) u Križevcima 18. stoljeća – na marginama obitelji. *Cris*, XXIII/1. Križevci. 33–66. [Balog, 2021.a]
- Balog, Zdenko. 2023. Život i smrt Joannesa Kessera. *Zbornik Janković* 7, Bjelovar. 7–30. [Balog, 2023.]
- Balog, Zdenko, 2023. *Križevci u galantnom stoljeću – obitelj, brak, rođenje i smrt u predmodernu doba*. Ogranak Matice hrvatske u Križevcima. Križevci. [Balog, 2023.a]
- Banić, Josip, *Buzetska komuna na kraju XV. I početkom XVI. Stoljeća u zrcalu notarske knjige Martina Sotolića*, Diplomski rad (Filozofski fakultet u Zagrebu, 2014.) [Banić, 2014.]
- Berkner, Lutz. 1972. The Stem Family and the Developmental Cycle of the Peasant Household: An Eighteen-Century Austrian Example. *The American Historical Review* 77/2. Oxford. 398–418. [Berkner, 1972.]
- Chaunu, Pierre. 1977. *Civilizacija klasične Evrope*. Jugoslavija. Beograd. [Chaunu, 1977.]
- Ivetic, Egidio. 1991. La popolazione di Parenzo nel Settecento. *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno* XXI/1. Rovinj. 117–185. [Ivetic, 1991.]
- Krčelić, Baltazar Adam. 1952. *Annuae ili Historija 1748. – 1767*. JAZU. Zagreb. [Krčelić, 1952.]
- Krivošić, Stjepan. 1988. Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige. *Arhivski vjesnik* 31/32. Zagreb. 13–30. [Krivošić, 1988.]
- Krivošić, Stjepan. 1991. *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*. HAZU. Varaždin. [Krivošić, 1991.]
- Krivošić, Stjepan. 1991. Promjene u kretanju godišnjega broja vjenčanja kao znak pojave oskudice hrane i gladi u hrvatskoj tijekom XVIII. stoljeća. *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 30. HAZU. Zagreb. 17–58. [Krivošić, 1991.a]
- Kužić, Krešimir, Atmosferski utjecaj erupcije vulkana Lakija na Hrvatsku 1783. godine, *Geoadrija* Sv. 11, br. 1, Zagreb, 2006., str. 3-15. [Kužić, 2006.]
- Mitterauer, Michael. 1981. Komplexe Familienformen in sozialhistorischen sichten. *Ethnologia europea* XII. Museum Tusulanum. Kopenhagen. 47–87. [Mitterauer, 1981.]
- Mogorović Crljenko, Marija, »Biskupi i svećenici – posrednici u bračnim sporovima« *Acta Histriae* 17 (Koper 2009.), str. 215 – 226. [Mogorović Crljenko, 2009.]
- Mogorović Crljenko, Marija. 2012. *Druga strana braka*. Srednja Europa. Zagreb. [Mogorović Crljenko, 2012.]
- Petrić, Hrvoje, Neke bilješke o »malom ledenom dobu«, *Zbornik javnih predavanja*, Državni arhiv u Pazinu, 2013., str. 149-159. [Petrić, 2013.]
- Stipišić, Jakov. 1972. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*. Školska knjiga. Zagreb. [Stipišić, 1972.]
- Vlahov, Dražen. 1992. – 1993. Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu. *Vjesnik istarskog arhiva* 2-3. Pazin. 277–309. [Vlahov, 1992. – 1993.]

NEOBJAVLJENA GRAĐA

- Arhiv RKT Župe svete Ane Križevci, *Status animarum*, kraj 18. – prva polovina 19. stoljeća, nesignirano.
- Gradski muzej Križevci (GMK), Zbirka arhivskih dokumenata.
- Hrvatski državni arhiv (HDA) – fond Grad Križevci
- HDA – matična knjiga krštenih Župe Križevci 1689. – 1736. inv. br. 549
- HDA – matična knjiga krštenih Župe Križevci 1736. – 1763. inv. br. 550
- HDA – matična knjiga krštenih Župe Križevci 1763. – 1782. inv. br. 551
- HDA – matična knjiga krštenih Župe Križevci 1783. – 1814. inv. br. 552

¹⁴⁴ Balog, 2023.a.

- HDA – matična knjiga krštenih Župe Križevci 1815 – 1836. inv. br. 553
- HDA – matična knjiga krštenih Župe Križevci 1837 – 1857. inv. br. 554
- HDA – matična knjiga krštenih Župe Križevci 1858 – 1875. inv. br. 49K
- HDA – matična knjiga vjenčanih Župe Križevci 1702. – 1748. inv. br. 549
- HDA – matična knjiga vjenčanih Župe Križevci 1748. – 1809. inv. br. 555
- HDA – matična knjiga vjenčanih Župe Križevci 1809. – 1857. inv. br. 556
- HDA – matična knjiga vjenčanih Župe Križevci 1858. – 1877. inv. br. 52K sv. II.
- HDA – matična knjiga umrlih Župe Križevci 1752. – 1788. inv. br. 555
- HDA – matična knjiga umrlih Župe Križevci 1788. – 1836. inv. br. 557
- HDA – matična knjiga umrlih Župe Križevci 1837 – 1857. inv. br. 558
- HDA – matična knjiga krštenih Grkokatoličke župe Križevci 1803 – 1857. inv. br. 1586
- HDA – matična knjiga vjenčanih Grkokatoličke župe Križevci 1803 – 1857. inv. br. 1587
- HDA – matična knjiga umrlih Grkokatoličke župe Križevci 1803 – 1857. inv. br. 1588

SECOND MARRIAGE SOCIAL POSITION OF WIDOWS IN KRIŽEVCI IN THE PRE-MODERN ERA AND A “NEW BEGINNING”

Summary

The proposed study is a continuation of my research on marriage and family, and everyday life »from conception to death« in pre-modern times in Križevci and some other early modern period parishes in Croatia. The research is based on original material and the words of contemporary chroniclers, and to the greatest extent on church (registry) books. In Križevci, this material is mostly available for the entire 18th century and later periods, and therefore the focus of my interest is the 18th and part of the 19th century. In the context of the proposed study, the expression ‘second marriage’ means the marriage which is really the second in the life of an individual, but also every other marriage, i.e. every marriage into which a person enters after the end of one marriage, therefore, equally so the third and fourth, and even the following ones, if such examples are found. According to the methodology that I have used in the previous texts, the subject is presented somewhat numerically, statistically in context, which also includes the topic of seasonality, as well as an example of community behavior in crisis. The focus lies on studying individual cases from real life. For a better readability of the text, the examples are grouped according to the dominant events that condition marriages. Families in which death in childbirth occurs, especially the reconstruction of the mother’s family (families), are grouped together, and in the third group there are examples that form a recognizable pattern with a similar structure and sequence of events. It is self-evident that families grouped in this way intertwine through several groups. The conclusions that arise from the specifically observed examples, as well as from the recognized patterns of behavior, largely correspond to marriage in general, that is, to both first and second marriages.

Keywords: second marriage, widower, widow, widowhood, Križevci, 18th century, pre-modern era, early modern period